

RIG

TIDSKRIFT UTGIVEN AV FÖRENINGEN FÖR SVENSK KULTURHISTORIA
I SAMARBETE MED NORDISKA MUSEET OCH FOLKLIVSARKIVET I LUND

INNEHÅLL

UPPSATS

- Byråchef fil.lic. *Tryggve Byström*, Stockholm:
Inskriften om de sex orsakerna till Sveriges
olyckor 65
Die Inschrift über die sechs Ursachen von
Schwedens Unglück 68

STRÖDDA MEDDELANDE OCH AKTSTYCKEN

- Lektor *Lennart Bohman*, Visby: "Kulturkun-
skap" i gymnasiet 70
Professor *Urban Dahllöf*, Uppsala: Gymnasia-
skolan behöver etnologin 72
Teol.dr, fil.lic. *Jan Liedgren*, Stockholm: Bon-
denöd i stormaktstid 74
Bauernnot im Schweden der Grossmacht-
zeit 77

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR

- Kulturen 1982. Anmäld av professor *Nils-Ar-
vid Bringéus*, Lund 78
Anders Gustavsson: Sommargäster och bo-
fasta. Anmäld av studierektor *Birgitta Fryk-*

- man*, Göteborg 80
Bengt Jacobsson: Nils Månsson Mandelgren
i Dalarna. Anmäld av intendent *Gunnel
Hazelius-Berg*, Stockholm 83
H. Arnold Barton: Släkten. Anmäld av pro-
fessor *Hilding Pleijel*, Lund 84
Gastronomisk kalender 1980. - D:o 1981. An-
mälda av professor *Sigfrid Svensson*, Lund . 85
Curt Wallin (utg.): Kristianstads län 1762.
Anmäld av *Sigfrid Svensson* 86

KORTA BOKNOTISER

- Sigurd Erixon: Svensk byggnadskultur (ny
uppl.) 87
Ruth Hedlund: Västerås befolkning vid slutet
av 1600-talet 87
Rättelse ang. "vattenprov" 88

FÖRENINGSMEDDELANDE

- Rigs nya redaktion 88
Nya styrelseledamöter 88
Avgående red.-medlemmar avtackas 88

Tidskrift Sv Ex 7

RIG · ÅRGÅNG 65 · HÄFTE 3

1982

Tidskr
SV
ex1

REF

Föreningen för svensk kulturb historia

Ordförande: F. Riksarkivarie n *Åke Kromnow*
Sekreterare: Intendenten fil. kand. *Hans Medelius*

REDAKTION:

Professor *Gösta Berg*

Intendent *Hans Medelius*

Professor *Sigfrid Svensson*, Rigs redaktör

Ansvarig utgivare: Professor *Gösta Berg*

Redaktionens adress: Folkklivsarkivet, 223 62 Lund

Föreningens och tidskriftens expedition:

Nordiska museet, 115 21 Stockholm Telefon 08/22 41 20

Års- och prenumerationsavgift 40 kr

Postgiro 193958-6

Utges med bidrag från Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet

Tidskriften utkommer med 4 häften årligen

ISSN 0035-5267

Norstedts Tryckeri, Stockholm 1982

RIG är ett annat namn på guden Heimdall, som enligt den fornisländska "Sången om Rig" gav upphov till de olika samhällsklasserna. Denna dikt innehåller den äldsta kulturhistoriska skildring vi äger från Norden. Föreningen för svensk kulturb historia valde detta namn som symbol för sin verksamhet, när den stiftades år 1918

Bilaga medföljer

Inskriften om de sex orsakerna till Sveriges olyckor

Av Tryggve Byström

I Riddarholmskyrkan, upptill på kyrkorummets västra vägg, står i dag att läsa en latinsk inskrift, som utpekar sex ständigt verkande orsaker till Sveriges olyckor. Då originalets språkform i detta sammanhang ej har väsentlig betydelse, återges här uppräknningen i hävdvunnen svensk översättning.

1. Egennyttia.
2. Lömskt hat.
3. Förakt för lagarna.
4. Liknöjdhet för det allmänna bästa.
5. Obetänksam gunst för utlänningar.
6. Envis avund sinsemellan.

Inskriften anbringades på angiven plats 1922 vid avslutningen av ett flerårigt restaureringsarbete. Åtgärden var avsedd som förnyelse av en äldre inskription med samma innehåll, vars existens först omvitnats i en då 200 år gammal källa och sedan vunnit litterär hävd.

Uppgiften har ursprungligen lämnats av biskop Jesper Svedberg i en 1719 utgiven polemisk skrift, där han i förbigående omtalar att de latinska satserna kommit i dagen när Riddarholmskyrkan vitmenades 1713. De var, berättar Svedberg, skrivna "med gammal munkstil och röd färg på själva valvmuren". Biskopen nämner även sin sagesman: Johan Eken-dahl, kyrkoherde i Riddarholms församling 1715–22.

Vid restaureringen kunde inga spår av den av Svedberg omtalade inskriften iakttagas, vilket från början synes ha väckt tvivel om dess äkthet. När Martin Olsson, som lett de vetenskapliga undersökningarna vid restaureringen, 1928 gav ut första delen av sin stora monografi om Riddarholmskyrkan, ansåg han det mest sannolikt att Svedberg själv eller Eken-dahl varit den egentlige författaren. Följande år kunde emellertid Nils Ahnlund i en tidningsartikel (senare omtryckt i hans historiska essäsamling *Kring Gustav Adolf*) påvisa att den av Svedberg återgivna texten nästan ordagrant återfinns i Johannes Magnus' ärkebiskopskrönika, utgiven i Rom 1560, där den utgör en bitter kommentar till unionstidens historia. Ahnlund drog därav den slutsatsen, att "de sex orsakerna" ingenting hade att skaffa med Riddarholmskyrkan: dess lokalisering dit berodde antingen på missuppfattning eller, mest antagligt, på "ren medveten mystifikation". Han var inte främmande för att den som urkundsför-falskare kände prosten Nils Rabenius kunde ha varit involverad i ett dylikt "svek". Ahnlund har hittills haft sista ordet i saken. I Martin Olssons populära *Vägledning för besökande i Riddarholmskyrkan* (senaste upplaga 1974) motiveras den moderna inskriftens anbringande endast med "den betydelse dessa satser haft i Sveriges litteratur"¹⁾.

Att diskussionen i ämnet nu återupptas är motiverat av att det hittills inte synes

ha observerats, att det finns ett av Svedberg oberoende samtida vittnesbörd om förekomsten av en ursprunglig inskrift. Källan är visserligen inte ogrumlad men visar sig dock vid en prövning ge ett kraftigt stöd åt traditionens äkthet.

Den åsyftade uppgiften återfinns i en politisk ströskrift med titeln *Tredie samtalet*, emellan Pennan, Pliten och Plogen, utgiven 1746 av stockholmsadvokaten Jakob Åkerhielm. Tillsammans med två tidigare "samtal" innehåller den en välmoment men ganska oredig plädering för samhällelig enighet, framställd i klumpig alexandrinvers. I *Plitens* mun läggs där bl. a. följande ord.

Bort med alt Twedrägts tal, bort med orolig tanka:
Kom Enigheten vår! kom i vår Fasta Borg!
At wi Förstånd och Kraft samt Märg til fullo
samka,

Som i vårt första Tal war endast vår omsorg.
Mig faller doch et in, af Barndoms Minne gifwit,
För mer än tretti år, tå jag Awisan sedt;
Hur' uti Kyrkians tak med Munke-styl war skrifwit:

At Land och Riken störts i största uselhet,
När Egennyttan först sit herrawälde tager,
Ther följer Afwund på, och sen til lemmars split:
At icke hand til fot tå mer förtröstan drager:
At icke Wän til Wän kan mera sätta lit.

I en not till denna passus heter det:

År 1711, förmältes uti *Tidningarne* ifrån Stockholm, at uti hwallfwet öfwer Altaret i Storkyrkian, för än thet then gången hwit-limmades, ståt med Munke-styl och rödkrita skrifwit. At Egennyttan föder Afwunden: och the bägge, äro et par rörliga lemmar; hwarpå et Rike wandrar til sin undergång. *Etc.*

Det kan inte råda något tvivel om att Åkerhielms minnesbild — ehuru något diffus och trots ett par iögonenfallande faktiska skiljaktigheter — syftar på samma sak som Svedbergs relation. Innan

innehållet i det nya vittnesbördet vidare behandlas, skall några ord sägas om Åkerhielms person och den källa han hänvisat till för sina uppgifter.

Jakob Åkerhielm (1701–59) var äldste sonen till köpmansättlingen Jakob Herzen, 1704 adlad som styvson till Samuel Åkerhielm d. ä. Fadern var fram till 1712 bergmästare i Nora och Lindesbergs bergslag med gården Bergsäng utanför Nora som boställe. Nämnda år utnämndes han till överjägmästare i Örebro och Värmlands län, varvid familjen torde ha flyttat till det nyförvärvade säteriet Hjälmarsberg i närheten av Örebro. Sonen Jakob etablerade sig efter universitetsstudier i Uppsala som saksförare i Stockholm, där han sedan synes ha varit verksam till sin död. Ett 1730 mot föräldrarnas vilja ingånget äktenskap tycks ha medfört en brytning med de anhöriga. Litterär ambition visade han, förutom genom det nämnda dagspolitiska inlägget, i en 1748 utgiven versifiering av 1734 års lag (av en samtida kritiker karakteriserad som det onyttigaste arbete under solen). Hans tydligt aparta personlighet är dock i och för sig ingen anledning att misstro hans uppgifter om sitt "barndomsminne".

Underrättelsen om den upptäckta inskriften säger Åkerhielm sig ha fått genom "avisan", i noten preciserat till "tidningarne ifrån Stockholm" 1711, då han var tio år gammal. Den enda tryckta "avisan" vid denna tid var posttidningen, *Ordinaire Stockholmske Post-Tidender*. Den innehöll nästan enbart politiska nyheter, väsentligen i form av korrespondenser från utlandet. Därutöver förekom sporadiska korta annonser om auktioner, surbrunnar m.m. En nyhet som den av Åkerhielm omförmälda skulle

ha varit unik i sitt slag, och det är därför inte förvånande att den inte heller återfinns i de aktuella årgångarna av tidningen (årgångarna 1709–13 har genomgått i KB:s exemplar, där endast ett nummer, från 1710, saknas).

Det var emellertid ganska vanligt att bilagor var fogade till de enskilda tidningsnumren. Som regel utgjordes de av kungörelser eller annat officiellt småtryck, men någon enstaka gång distribuerades på detta sätt även "kuriöst" material. Ett exempel härpå är en berättelse om det uppseendeväckande fallet Ester Jönsdotter, den fastande Skånepigian, som var bilagd nr 7 för 1711 (säkerligen identisk med den detta år tryckta första upplagan av Erik Rolands folkbok, *En sanfärdig och ganska eftertänkelig historia*, omfattande hela 24 sidor). Det är i en sådan bilaga man i första hand borde ha att söka meddelandet om den märkliga inskriftsupptäckten, som genom associationen till nationalolyckorna Poltava och 1710 års pest kunde ha bedömts äga särskilt intresse. Mot detta talar dock inte bara att detta supponerade tryck hittills inte påträffats (några efterforskningar i andra bibliotek än KB har dock inte gjorts) utan även att förekomsten av en dylik bilaga inte, efter vanligheten, omnämnts i något tidningsnummer från de aktuella åren.

En annan tolkning av Åkerhielms källuppgift är emellertid också möjlig och inte osannolik. Inte bara tidningar utan också avisor kunde nämligen enligt samtida språkbruk betyda nyhetsmeddelanden i allmänhet, såväl skriftliga som muntliga. Berättelsen om det märkliga inskriftsfyndet kan därför ha nått familjen i Bergslagen genom en korrespondent i huvudstaden, kanske Jakob Åkerhielms

styvfarbror Samuel Åkerhielm d. y., vid denna tid registrator i kanslikollegiet. Att "avisan" sålunda helt enkelt kan ha varit ett privatbrev, förringar dock i och för sig inte dess värde.²⁾

Åkerhielms redogörelse för inskriften överensstämmer som synes helt med Svedbergs i fråga om flera detaljer: den var anbragt på ett kyrkkovalv, den var skriven med röd färg (rödkrita) och med "munkstil" och den hade upptäckts i samband med vitmening (vitlimning) av murverket. Att han av innehållet endast erinrat sig två av "orsakerna", egennyttan och avunden, som han sedan fritt utbroderat med anpassning till temat i sina "samtal", är lätt förklarligt med tanke på att 35 år förgått sedan händelsen och innebär ingen verklig diskrepans gentemot 1719 års berättelse. Däremot avviker Åkerhielm som redan påpekats klart från denna på två väsentliga punkter, nämligen beträffande kyrkans identitet och året för upptäckten.

Det finns en hittills inte utnyttjad möjlighet att pröva den Svedbergska relationen, varigenom ställning samtidigt kan tas till skiljepunkterna mellan denna och Åkerhielms uppgifter. Såväl Storkyrkans som Riddarholmskyrkans räkenskaper finns bevarade i långa, nästan obrutna serier, ända från 1620-talet, och i dessa finns noggrant redovisade bl. a. utgifter för byggnadernas underhåll. Det kan lätt konstateras att under de aktuella åren — 1710-talets förra hälft — ingen kostnad

²⁾ Om avisor = nyheter se t.ex. *Tanckar öfver Den Svenska Oeconomien*, 1738: 5: "På coffe-hus och källare vill han höra vad avisorne innehålla: vem har fått högsta vinsten på lotteriet — —". En invändning som kan göras mot att uppfatta "avisan" i Åkerhielms dikt på detta sätt är att ordets singularform annars inte synes vara belagd med denna innebörd. (Det äldsta belägget med konkret syftning är från 1734.) Metriska skäl kan dock här ha varit bestämmande.

för restaurering av den inre kyrkomuren förekommit för Storkyrkans vidkommande. Däremot visar en räkenskapspost med motsvarande verifikation att för "vitmening och reparation" i Riddarholmskyrkan till murmästaren Nils Fristedt utbetalats 150 daler kopparmynt. Datum för transaktionen: den 22 november 1711. Slutsatserna synes klara. Åkerhielm har i sin sena hågkomst förblandat de två förnämsta kyrkorna i staden men korrekt bevarat året för upptäckten. Att Svedbergs sagesman kunnat ge riktigt besked om kyrkan är helt naturligt – det gällde ju hans egen arbetsplats – medan hans misstag (om det inte får tillskrivas Svedberg) beträffande tidpunkten kan förklaras av att han tillträtt sin befattning på Riddarholmen först några år efter händelsen, särskilt om den källa som ytterst måste ligga bakom även den Eken Dahl–Svedbergska traditionen varit muntlig.

Det nya källmaterial som här redovisats talar starkt för att en inskrift med traderat innehåll verkligen funnits anbragt i Riddarholmskyrkan i början på 1700-talet. Den synes då ha varit överkal-

kad men 1711 blottats vid den rengöring som föregick en förnyad vitmening för att sedan åter och definitivt försvinna, ovisst hur. Detta rubbar givetvis inte vad Ahnlund påvisat om det innehållsliga ursprunget. Men mystifikationsteorin bör kunna avskrivras, i varje fall såvitt den gör biskop Svedberg eller kyrkoherde Eken Dahl till medhjälpare vid eller offer för ett enkelt bedrägeri. Det återstår emellertid att förklara, när och under vilka omständigheter inskriften anbragts. Enligt Svedbergs och Åkerhielms samstämmiga uppgifter var texten skriven med "munkstil", vilket i varje fall bör betyda att den vid upptäckten gjorde ett ålderdomligt intryck. Enligt Ahnlund förekommer det citat ur Johannes Magnus' arbete, som den väsentligen återgav, fristående i "åtminstone en handskrift från slutet av 1500-talet". Att inskriften tillkommit så tidigt är därför inte osannolikt men ingalunda säkert: den uppenbarligen historiskt bildade upphovsmannen till inskriptionen bör ha kunnat imitera äldre piktur för att göra sitt verk "gamblare". Frågan måste för närvarande, kanske för alltid, lämnas öppen.

Zusammenfassung

Die Inschrift über die sechs Ursachen von Schwedens Unglück

In der Riddarholmskirche zu Stockholm, der in den Jahrzehnten um 1300 erbauten Grablege der schwedischen Könige, findet sich eine lateinische Inschrift, die sechs ständig wirkende Ursachen für Schwedens Unglück aufzählt. In deutscher Übersetzung sind das: 1. Eigennutz, 2. Heimtückischer Hass, 3. Verachtung der Gesetze, 4. Gleichgültigkeit gegenüber dem Allgemeinwohl, 5. Unbedachte Begünstigung von Ausländern, 6. Hartnäckiger gegenseitiger Neid.

Diese Inschrift wurde 1922 im Zuge einer mehrjährigen Renovierung angebracht; sie sollte einen älteren, damals verschwundenen Text ersetzen. Angaben über diesen enthält eine 1719 von Bischof Jesper Svedberg herausgegebene Schrift, in welcher er erwähnt, dass diese Inschrift ans Tageslicht gekommen sei, als man 1713 die Riddarholmskirche weiss tünchte, sie sei "mit alter Mönchsschrift in roter Farbe direkt auf die Gewölbemauer geschrieben" gewesen. Als Gewährsmann nennt

er Johan Ekendahl, Pfarrer der Gemeinde von 1715 bis 23.

Bei der Restaurierung in unserem Jahrhundert liessen sich keinerlei Spuren von dieser Inschrift entdecken, was zunächst Zweifel an ihrem einstigen Vorhandensein hervorrief. Als Gegenbeweis führte der Historiker Nils Ahnlund an, dass der von Svedberg mitgeteilte Text fast wörtlich in der erzbischöflichen Chronik von Johannes Magnus (Rom 1557, 1560) stehe. Ahnlund folgerte, dass die Lokalisierung in der Riddarholmskirche auf einem Missverständnis oder, noch wahrscheinlicher, auf einer "reinen bewussten Mystifikation" beruhe. Dagegen führt der Verf. des vorliegenden Artikels an, dass es ein bislang übersehenes zeitgenössisches, von Svedberg unabhängiges Zeugnis für die Existenz der ursprünglichen Inschrift gebe, und zwar in einer Gelegenheitsschrift des Stockholmer Advokaten Jakob Åkerhielm von 1746. Er setzt sich darin für gesellschaftliche Einigkeit ein und

nennt als deren Feinde Eigennutz und Neid. In einer Anmerkung wird ein Bericht in einer Stockholmer Zeitung von 1711 erwähnt, dem zufolge es in der Storkyrka zu Stockholm eine darauf bezügliche Inschrift gegeben habe, bevor jene in dem erwähnten Jahr weiss getüncht wurde. Eine derartige Notiz liess sich jedoch nicht auffinden, was an Lücken in den Bibliotheksbeständen liegen kann. Abrechnungen zeigen, dass 1711 (jedoch *nicht* 1713) die Riddarholmskirche weiss getüncht wurde, während sich in den Akten der Storkyrka kein entsprechender Ausgabenposten findet. Der Verf. meint, die widersprüchlichen Angaben beruhten auf Verwechslung und Vergesslichkeit. Das neu ans Licht gekommene Quellenmaterial liefert eine starke Stütze für die Annahme einer älteren "echten" Inschrift. Die Frage, wann diese — nach 1560 — angebracht wurde, bleibt jedoch weiterhin offen.

¹⁾ Det första spåret av inskriften i "Sveriges litteratur" efter Svedberg — ej nämnt av Ahnlund — torde finnas i landshövdingen Olof Gyllenborgs tidskrift *Skuggan Af den döda Argus* (dec. 1735). Denne hänvisar här till en spådom av en gammal munk "för några hundradre [!] Åhr sedan tillbakas", enligt vilken "skuggorna" alltid haft "sex mäktigaste och ööfvervinnerlige fiender". Den

följande uppräknigen (på latin) avviker från Svedbergs, förutom i ett par detaljer, genom att orsakerna nr 3 och 4 ersatts med härsklustnad (*libido dominandi*) respektive oenighet (*discordia*). Utbytet torde vara betingat av "spådomens" aktuella politiska tillämpning och behöver ej innebära att Gyllenborg haft någon annan källa än biskopens skrift.

STRÖDDA MEDDELANDEN OCH AKTSTYCKEN ”KULTURKUNSKAP” I GYMNASIET

Av Lennart Bohman

Förslaget att införa ett nytt ämne ”kulturkunskap” på alla gymnasielinjer (eller studieprogram som det kallas) framläggs i 1976 års gymnasieutrednings principbetänkande En reformerad gymnasieskola (SOU 1981:96). Det utvecklas närmare i en bilagepromemoria nr 11, s. 535–541, författad av utredningens ordförande Urban Dahllöf och etnologen Tordis Dahllöf (även tryckt i Rig 1982 s. 1–5). I utredningstexten sammanfattas förslaget s. 190 så:

Kulturkunskap

Främst med tanke på vad vi tidigare uppmärksammat beträffande Sveriges övergång till ett mångkulturellt samhälle men också mer allmänt under hänvisning till internationaliseringen föreslår vi att det införs ett nytt ämne, kulturkunskap. Det bör läggas upp som en integrationskurs, i vilken man studerar antropologiska, historiska, konstnärliga, religiösa och andra aspekter av olika folks kulturer. Ett övergripande syfte bör vara, att genom ett tämligen intensivt studium av ett eller två exempel främja elevernas förståelse av vad en kulturell identitet innebär och hur olika faktorer samverkar till en helhet. Därigenom bör det bli lättare att förstå, vilka problem som är förknippade med kulturmöten och kulturkonflikter. Exempel kan lämpligen ägnas invandrargrupper och andra kulturella minoriteter, t. ex. samerna.

Också i detta fall skulle man kunna tänka sig att sådana studier inte förs samman till ett ämne utan att det samordnas med befintliga ämnen. Samhällskunskapen skulle t. ex. vara ett tänkbart ”värdämne”. Vi har emellertid valt vägen att införa ett nytt ämne av det skälet att studier med denna inriktning är praktiskt taget helt nytt på schemat i den svenska gymnasieskolan. Annars är risken stor, att dessa studier kom-

mer i skymundan för andra, mer tillämpade moment.

Dessa studier bör lämpligen läggas upp i samverkan mellan lärarna i humanistiska och samhällsvetenskapliga ämnen. Modern ekologi samt social- och kulturanthropologi spelar en stor roll för en sådan helhetssyn på och förståelse av kulturmönster, kulturmöten och kulturkonflikter som det nya ämnet vill främja. Därför bör lärare med sådana ämnen i sin utbildning få ett särskilt ansvar för studierna i kulturkunskap. De nämnda ämnena bör t. ex. införas som stödämnen i lärarutbildning och lärarfortbildning.

Utredningen tar således redan här upp den förutsedda invändningen, att detta nya och onekligen tänkvärda kulturstudium skulle kunna inrymmas i något eller några befintliga värdämnen. I övrigt säger sig ju utredningen kämpa hårt mot ämnessplittring på gymnasiet, men i det här fallet får denna oro vika för risken att utan eget ämne ”dessa studier kommer i skymundan för andra, mer tillämpade moment”. Den som har sett konst- och musikhistoriens och idéhistoriens halva haveri i det nygamla gymnasiet erfar väl någon skepsis, allrahelst som utredarna föreslår att det nya ämnet skall klara sig utan lärobok – det finns redan så mycket bra litteratur!

Hursomhelst är uppslaget intressant, och det skisserade innehållet värt att beakta oavsett om ämnet blir fristående eller ej. Utredningen pekar på samhällskunskapen som närmast liggande värdämne, men vi historiker kan med minst samma rätt hävda anknytning till historien. De tre huvudfrågor promemorian utpekar som ämnets kärna är nämligen internationalisering, invandrarkunskap och lokalhistoria. Att vi historielärare redan känner ansvar för dessa ämnesområden är väl sen länge känt och kan tydligt dokumenteras genom utdrag i alla tre fallen ur den förra året utkomna nya läroplanen för historia (SÖ supple-

ment 717, 1981), s. 10–12:

Undervisningen bör präglas av ett globalt perspektiv, vare sig man studerar äldre eller nyare historia, vilket innebär, att den utomeuropeiska historien uppmärksammas och att de utomeuropeiska kulturkretsar som tas upp studeras utifrån sina egna förutsättningar. Ett minimikrav måste vara att varje elev får en djupare kännedom om minst en utomeuropeisk kulturkrets. Man får därvid inte inskränka sig till en lägesbeskrivning vid tidpunkten för begynnande europeisk kolonisation i området. En sådan beskrivning kan också bli missvisande, eftersom en främmande kulturs blomstring ofta inföll långt innan den blev föremål för européernas intresse och började omformas eller falla sönder genom kontakter med västerlandet.

— — —

Intresset för hembygdens historia har vuxit under senare tid. Även enklare undersökningar av Gräv där du står-typ leder ofta snabbt till stimulerande resultat, som för många elever kan innebära vidgad förståelse för det förlutna och för samtidens problem. De blir härigenom forskare i liten skala men möter många av forskarens problem, t. ex. bedömning och sammanställning av källor, läsning av handskrifter, arbete med intervjuer och liknande. Samtidigt som en kartläggning kan göras av föregående generationers förhållanden, finns goda möjligheter att sätta den egna hembygden i relation till omvärlden och andra tidsskeden. Den lokala historien erbjuder goda tillfällen till samverkan med andra ämnen men också en mängd uppslag till ämnen för självständiga arbeten.

— — —

Den omfattande invandringen till Sverige under efterkrigstiden måste få konsekvenser även för skolans historieundervisning. Särskild information bör ges om den historiska utvecklingen i några av de länder från vilka Sverige har mottagit invandrare. Invandrarelevernas och deras familjers kunskaper och engagemang kan här vara värda att ta till vara.

Vidare bör undervisningen bidra till att ge elever med invandrarbakgrund möjlighet att bevara och stärka sin etniska identitet,

något som kan ske genom exempelvis någon form av specialisering i hemlandets historia. Historieämnet kan ge ökad kunskap om invandring som samhällsfenomen och förståelse för minoriteter och deras kulturella villkor. Inte minst viktigt är det att göra jämförelse mellan situationen i Sverige och andra länder. Ett led i detta kan vara att ta upp befolkningsrörelser i historien i ett långt perspektiv. Invandrararnas bidrag till svensk ekonomi, teknik och kultur från stormåktstiden och framåt kan också ge perspektiv på invandringens positiva betydelse. Svenska elevers förståelse för invandrararnas situation kan öka genom att de får studera den svenska utvandringen till USA och Kanada, såväl från de mottagande ländernas som från den etniska gruppens och individens sida.

Detta gör oss självklart intresserade av förslaget om kulturkunskap. Blir det ett fristående ämne lär väl många skolor komma att anlita historiker som lärare — dessa brukar ändå vara välorienterade i museikunskap oavsett om de har bedrivit regelrätta studier i etnologi eller social- och kulturanthropologi. Till det lockande med det föreslagna fristående ämnet hör att det öppnar på glänt dörren till de utbildningsprogram, som föreslås motsvara dagens tvååriga yrkesinriktade linjer. Vem ser inte här en chans att missionera för kultur!

Skulle förslaget inte komma att genomföras i denna form, bör vi anmäla oss som närmast sörjande, kanske tillsammans med samhällskunskap och religionskunskap, och väl då också dela på arvet (och den tilltänkta undervisningstiden!). Vilka bitar vi redan har intresserat oss för har jag redan nämnt. I vilket fall som helst bör förslaget stimulera historieläraarnas intresse för etnologiska studier, vilket då också bör noteras vid fastställande av fortbildningsprogram, ämneskombinationer och meritberäkningar.

Gymnasieutredningens förslag till placering av olika ämnen i skilda årskurser och terminer är en ganska snårig härva, kopplad till utredningens ingalunda invändningsfria indelning i karaktärsämnen och stöd- och integrationsämnen. Detaljer kan väl här lämnas därhän. Allmänt kan dock uttryckas skepsis mot att den senare ämnestypen (som ju ungefär motsvarar vad man hittills kallat allmänbildningsämnen) läggs mycket sent i studierna, i mångas ögon enligt det dåliga receptet "jåsten efter degen" — något som ju redan håller på att genomföras genom årets besparingsbeslut

och timplaneförändring. Skall det ganska smala ämnet kulturkunskap få avsedd verkan bör det nog placeras i nära grannskap i tiden med historia och samhällskunskap, sina närmaste släktingar, så att ämnen kan stödja varandra. Eljest kunde med fog sägas, att den del av ämnet som avser lokal orientering på orten med fördel skulle passa bra i gymnasiets själva upptakt, för att göra alla landsbygds-elever förtrogna med den för dem ofta nya gymnasieorten.

Den historikergrupp som diskuterade bl. a. ämnet kulturkunskap på Skolöverstyrelsen den 7 maj 1982 bestod främst av medlemmar av SÖ:s tidigare läroplansgrupp för historia, av metodiklektorer samt av representanter för Historielärarnas Förening. De förklarade sig beredda att medverka i det läroplansarbete som måste följa om förslaget om gymnasieämnet kulturkunskap skall bli verklighet.

GYMNASIESKOLAN BEHÖVER ETNOLOGIN

En kommentar till Lennart Bohmans artikel

Av Urban Dahllöf

Med stort intresse har jag tagit del av Lennart Bohmans synpunkter på gymnasieutredningens förslag om kulturkunskap. Den positiva grundinställning som historikern Bohmans inlägg vittnar om borde både etnologer och skolplanerare hälsa med tillfredsställelse. Även om jag alltså inte har några direkta invändningar att komma med, kan kanske följande kompletterande synpunkter bidra till att diskussionen tar fart också bland etnologerna själva.

När det gäller timplanen vill jag först bara erinra om att gymnasieutredningens betänkande är ett principförslag. Visst kan man tänka sig att ta kulturkunskapen samtidigt med t. ex. historia. Men om man vill befrämja koncentrationsläsning och minska den mycket starka ämnessplittringen främst på de treåriga studievägarna, är det väl ändå lämpligt att läsa kulturkunskapen omedelbart efter det att studierna slutförts i olika grundläggande humanistiska och samhällsvetenskapliga ämnen. Detta är i varje fall grundtanken bakom gymnasieutredningens förslag. Därigenom betonas kulturkunskapens ställning som ett särskilt slags fördjupningsstudium, där trådarna från historia och andra "vanliga" skolämnen spinnas samman till en helhetssyn på den kulturella identiteten med hjälp av de perspektiv och den kunskapstradition som kännetecknar etnologin och andra antropologiska ämnen.

Därför bör man enligt min mening slå vakt om kulturkunskapens självständiga ställning på gymnasieskolans schema. Ett annat skäl till detta är kompetensfrågorna. Det enda negativa man kan säga om Bohmans inlägg är att det alltför lätt kan bana väg för en uppgivenhet som innebär, att kulturkunskapen "tas om hand" av de "närmast sörjande" bland de etablerade skolämnena. Därmed är risken uppenbar, att den speciella kompetens som skolan behöver i fråga om etnologi redan från början plottras bort på några futtiga enstaka poäng i något av blockämnena inom högskolan.

Med hänsyn till sina direktiv och sin huvudsakliga uppgift har gymnasieutredningen inte kunnat ta ställning till specifika frågor rörande lärarkompetensen. När det gäller kulturkunskapen har kommittén trots detta gått ganska långt i precisering genom det ställningstagande som återges av Lennart Bohman. Låt mig i det sammanhanget få passa på att rätta ett mycket förargligt tryckfel i betänkandetexten. Där det står ekologi (s. 190) skall det givetvis vara etnologi!

När jag nu i det följande tar upp några olika möjligheter i kompetensfrågan, lämnar jag rollen som f. d. ordförande i gymnasieutredningen. Både som privatperson och forskare i allmän pedagogik har jag blivit övertygad om betydelsen av en god etnologisk-antropologisk kunskapsgrund för undervisning i kulturkunskap. Frågan är alltså nu, hur förstärkningen av kulturkunskapen med bl. a.

etnologi som stödämne skall kunna ske. I princip kan man gå två helt olika vägar.

Den ena vägen går över "snuttkurser" på t. ex. 2-3 poäng för alla lärare inom blockämnena som historia, religionskunskap eller samhällskunskap. Om kulturkunskapen inte får självständig ställning finns det enligt min mening en allvarlig risk för att kvalitetsförstärkningen stannar vid detta. En annan riskfaktor av samma slag är den mycket påtagliga fragmentisering som präglar programmen för lärarfortbildning i anslutning till pågående decentralisering. En sådan genomförs just nu med anledning av omläggningen av den statliga skoladministrationen och berör också lärares möjligheter till B-avdrag för högskolestudier.

Ett enligt min personliga mening bättre alternativ vore att försöka förverkliga följande mål. Inom varje gymnasieskola borde det finnas minst en lärare som har lägst 40 poäng i etnologi, socialantropologi eller kulturanthropologi i kombination med grundläggande lärarkompetens i något av ämnena historia, religionskunskap, samhällskunskap, geografi eller svenska. På liknande sätt borde doktors-examen i etnologi få bli meriterande för lektorat i gymnasieskola. En lärare med sådan kompetens skulle bli särskilt lämpad att vara huvudansvarig för studierna i kulturkunskap men också att fungera som handledare på sitt specialområde i de andra fördjupningsstudier som även föreslås ingå i de humanistisk-samhällsvetenskapliga programmen.

Låt mig sluta med att stryka under att min utgångspunkt har varit gymnasieskolans behov av etnologiska perspektiv och kunskaper. Att detta

råkar sammanfalla med att etnologin som disciplin i likhet med många andra s. k. småämnen har behov av att vidga sin arbetsmarknad är sekundärt från skolans synpunkt men gör ju inte saken sämre från etnologens. Det bör alltså finnas goda möjligheter att relativt snabbt få fram kompetenta lärare. Vi vet ju alla, att många lärare på senare tid av personligt intresse har läst etnologi i form av enskilda kurs som fortbildning ovanpå sin tidigare grundutbildning. Här finns alltså nu ett utmärkt tillfälle för ämnen som etnologi att i praktisk handling visa hur väsentliga deras perspektiv och kunskapsinnehåll är för vår förståelse av kultur och samhälle.

Men det finns också en risk att man tappar hela stycket. Ett sätt att lägga krokben för sig själv vore en överargumentation med för stark tonvikt på det egna ämnets behov av tjänster i stället för skolans behov av kunskap och kompetens. En annan och minst lika stor risk ligger i ett "inbördeskrig" om de nya möjligheterna mellan etnologi, socialantropologi och kulturanthropologi. Enligt mitt sätt att se innebär gymnasieutredningens förslag om kulturkunskap, att en dörr öppnas för en ny utveckling. Det vore verkligen synd, om inbördes ämnestvister skulle få den dörren att gå i baklås. Inte minst tack vare invandrarsituationen är det långsiktiga behovet av lärarkompetens inom hela det etnologisk-antropologiska fältet så stort, att det borde finnas plats för lärare med olika tyngdpunkt i sin utbildning inom dessa för skolan så väsentliga kunskapsområden.

BONDENÖD I STORMAKTSTID

Av Jan Liedgren

Anno 1648 dhen 18 januarij extra ordinarie tingh höldtz j Lecköö greffueskap på Kållan i Tåstorp för then högt wellb:ne herre greffue Jacobo De la Gardie greffue till Lecköö etc., offueruarandess hanss g. nåds befallningzman ehrlich och well:th Anderss Nilsson Rasse medh nembden och menige tingz allmoghe.

Nembden:

Erich Torstenson i Rådha
Nils Pärson i Senäte
Andherss Arffuedtsson i Örsslössa
Jon Larson i Tollsiöö
Andherss Gundmundsson i Toketorp
Larss Larson i Leedh
Månss Jonsson i Gulleberg
Suen Anderson i Tranum
Larss Giöstaffson i Ällebergh
Oluff Hanson i Slädenne
Jon Arffuedhson i Giösslunda
Jon Ollsson i Siggetorp.

Samma dagh bleff ransakatt om dhett ömkeligha ähren-deht, som sigh tilldragett haffuer i Tåstorp medh Jngiemars son Suen Jngemarson ben:th om 13. årh, huillken Gudh bette nu förleden söndaght otte dagar haffuer sigh ömkeligen omkommet, i dhett han sigh sielff haffuer vphengt wj een badstuffua. Och sedan dhett hendhe, reste Larss Larson i Leedh åth Schara, och i ressen reedh han medh her Bengt, comminister i Sunnersbergh, till wellb:n öffuerstenss här Harall Stakess gårdh Allebeck, dher poiken tiente, att förhöra, om han hade någott brutett emott sin hussbondhe. Så war dherass beret-tellsse, att dhe först tallte wedh een dreng, Bengt Månsson ben:dh, och frågadhe dhe honom, huru poiken hadhe ställt sigh. Då sadhe han "wäll". Och sedann frågadhe honom, om han hadhe fådt hugg aff gårdzfogdhen, Då suaradde drengen, att fougden slogh honom för ett smallt reep ett slag på munnen. Sedhan frågadhe dhe fateburss hustrun, huru han hade ställt sigh. Då sadhe hon "wäll", Då reputerade dhe poikens ordh, att hon skulle haffua sagt till honom, att hon skulle rijdha på honom till Blåkulla och wijta barna-rijdher på honom, dher aff poiken war myckett förskrecht. Och när han hadhe warett hemma ifrån annan dagh juull och till söndagen efter nyårsdagen, sadhe Ingemar till sin son: "Du måtte nu gåå tillbakar i din dienst, eliest fruchtjar jagh både du och jagh få ogunst aff öffuersten." Gossen sadhe: "Jagh tröstar jntett gåå djitt. Kiera modher, lossa migh dådan! Jagh will gåå till min brodher åth Giötenborg." Då suarade modheren: "Om du intett gåår djitt, fåår din fadher ogunst och kan skie bliffuer aff medh gårdhen och satt till knecht." Dhess werre bleff poiken till modtz och ladhe händerna jn till beteskiedhet och

gräätt. Då sadhe Jngiemar åth honom "Om du orkar icke gåå, så tagh stodhet och rijd till Lidhekiöpingh och sleppet dher, dhett löper fuller hemm igjen." Och modheren badh honom gåå jnn. Hon wille gieffua honom maatt, men han wille jntett ätha utan sörgde och grätt. Medh dhett samma gick Jngemar och hanss hustru till kyrkan och wiste jntett ahnatt, åhn gossen skulle rijdha eller gåå sin kooss åth Alebeck. Då hadhe han gådt i badstuffuan och taghet ett hårrep och bundett vpp om stängen, som dhe hengdhe klädher på. Oc efter middagh gick hans syster att watna boskap, och badstuffuedören stodh öpen. Då gick hon till att stenga dörren och fick då see, att poiken hengdhe dher. Och hans fadher och modher wore i andre gårdhen i giestebodh. Och nu förleden dhen 12. januarj wore nembden tillhopa kalladhe aff lensmannen, efter laglæssaren icke kundhe komma för dhen stora watnfloden. Tå bleff gårdzfogdhen medh fateburssustrun Jngierdh sin hustru öffuerhördhe om dhett som poiken hade dhem beskyllatt. Då bekiener Anders, att han wijste gossen hemm till sin fader medh någott lijnn att spinna och lade lijnett i ett smallt reep, som war giort till een säger, och förnante poiken, att han skulle endtelighen tagha dhett hemm igjen, men hans modher sadhe: "Lätt thett bliffua, så lunge som jagh sender ifrån migh dett jagh haffuer sponnett. Kan skie dett fattas i wiechten någott." Och enär gossen kom hemm, frågade gårdzfogdhen efter snörett. Då slogh han poiken ett slag, att han föll wnder bordhet, dhett och Andherss bekiendhe. Jttem tillspordhes fateburshustrun, om hon och sådhan ordh åth gossen fälldt haffuer. Då bekiendhe hon, som gossen berettatt haffuer, att hon sådant i skiemptewijs sagdt haffuer, och meente ther jntett ondt medh. Och efter Andher och Jngierdh jntett wore tillstädes, kundhe saken jcke wijdare dhenne gängen företagas, wtan allenast om sielffua gierningen, huillken nu skiötz till häredz nembd efter thett 4. Cap. i Högmållo skierskodha och affdömma, om samma gierningh ärh skiedd aff frijom willia och i betenkte modhe, eller att han wrsinnig war och jngom wåda wåia wiste. Tå war nembdenss enfalldige meningh, att efter gossen war jntett wanse att tiena borte wtan wat wpföddh i goda daghar, kunde han jntett tålla sådan hugg eller så stark hoott, wtan aff reddhogha haffuer taghet sigh dhett orådet före. Doch efter han war een öffuermaghe emällan 7 årh och 15, som laghen i Dråpmålom medh wåda 11 Cap. limiterar emott mogande manss gierningh, ther före kundhe dhe jcke dömma honom till dhett straff, som i bem:te 4 Cap. i Högmålom förmålless, wtan han skall i jordh gråffuas på huadh rumm, som dhen ährewyrdighe herren biscoppen gunsteligh täckes medlåta honom, efter han war ett enfalldigt barn och i jngen måtta medh skalkheett eller andra odygder beslaghen eller befunnen.

Ovanstående tragiska berättelse, om pojken som kände sig illa behandlad vid herrgården och stod vid dörrposten och grät samt sedan hängde sig står att läsa i Kållands härads renoverade dombok 1648 i Göta hovrätts arkiv. Domboken är underskriven av Anders Pedersson i Svarttorp, som sedan 1620-talet var lagläsare där. Av översvämnningar var han emellertid förhindrad att resa från sitt hem i Falköpingstrakten till detta extra ting i januari en mil nordväst om Lidköping. Sedan 1641 var Anders Nilsson Rase häradsfogde, och han infann sig. Äldst av de ordinarie nämndemännen var Nils Persson i Senäte på Kållandsö, som suttit i nämnden sedan 1617. Han hade varit herredagsman för häradet vid riksdagarna 1640 och 1644, troligen också 1642, eftersom han saknades vid häradstinget i januari detta år. Liksom de övriga nämndemännen var han också kyrkans sexman inom sitt gäll, som pastoraten kallades i Västergötland. Torsten Andersson i Toketorp i Järpås var däremot denna gång frånvarande. Han hade tillhört nämnden sedan 1621, men hade gått nämndemanseden först 1626 tillsammans med Jon Larsson i Tolsjö i Sunnersberg. Erik Torstensson i Råda, som var herredagsman 1647, Anders Arfvidsson i Örslösa och Lasse Larsson i Led i Gösslunda, som var herredagsman 1643 och åter 1649 och 1655, hade avlagt sin ed 1632. Anders Gudmundsson i Toketorp i Järpås hade gått eden 1636, Sven Andersson i Tranum 1638, Måns Jonsson i Gulleberg i Rackeby 1644, Olof Hansson i Slädene 1646 samt Jon Olsson i Siggetorp i Råda och Lars Göstafsson i Åleberg i Mellby 1647. Jon Arvidsson i Gösslunda, som var sexman, var tillfälligt adjungerad, eftersom Torsten i Toketorp hade förfall. Kålland, Åse härad och Kinnefjärding slog sig ibland ihop om en riksdagsman. När herredagsmannen togs från Kålland, valdes vanligen en ur häradsnämnden. Ett undantag var det, när sexmannen Algot Larsson i Sörby i Väla sändes till riksdagen 1654. De flesta nämndemännen voro skattebönder, men t. ex. Lasse Larsson i Led brukade ett kyrkohemman, som han alltså arrenderade av greven till Läckö, och han var därjämte grevens rättare i Sunnersbergs gäll.

Den stackars Sven Ingemarsson var son till Ingemar Larsson och dennes hustru Ingrid Eriksdotter. Ingemar var landbo (arrendator) på ett frälshemman i Tostorp i Gösslunda socken en mil nordväst om Lidköping. Liksom hela Kållands härad tillhörde socknen Läckö grevskap. Ingemar hade övertagit gården efter sin far Lars Bryngels-

son, som ännu levde år 1648, och före honom hade den från 1565 brukats av farfadern Brynolf, som levde "urgammal" ännu 1616.

Tostorp hade vid mitten av 1400-talet ägts av Ingvar Mickelsson på Traneberg. Genom byte hade gården 1461 kommit till lagmannen i Södermanland Svarte herr Åke Jönsson. Den upptages i jordeboken 1556 över de gods som tillhört dennes systerson Måns Johansson (Natt och Dag, död 1554) och uppges 1578 tillhöra hans sonson Nils Nilsson till Säby. År 1579 uppges dennes faster fru Alfrid på Lundby som ägare och 1613 hennes son Måns Kruse. På 1640-talet hette ägaren Harald Stake.

Harald Stake var född 1598 på Hönsäter vid Kinnekulle och hade i början av 1620-talet tjänat i Moritz av Oraniens livgarde. Sedan 1638 var han överste för Västgöta ryttare men blev hösten 1648 landshövding i Skaraborgs län. Karl X Gustaf gjorde honom till riksråd och generallöjtnant samt guvernör i Bohus län, där han verkade till kort före sin död 1677. Hans viktigaste sätesgårdar i Västergötland voro Hönsäter och Lilla Bjurum. Genom sitt giftermål 1639 med ryttmästaren Johan Nilsson Ekeblads änka kom han också i besittning av Alebäck i Sävs socken, som då räknades till Skånings härad. Denna gård hade konung Sigismund 1595 givit till Nils Claesson Ekeblad, som också bebott den. Den betraktades därför som säteri och uteslöts ur kronans jordeböcker. Från Harald Stakes son Johan Stake reducerades Alebäck genom en skrivelse från reduktionsdeputationen 13 januari 1688.

Hur man skulle förfara med självmördare stadgade landslagen, här citerad efter 1638 års upplaga, i fjärde kapitlet av "Högmäls Balkir":

"Kan swå illa åt bäras, at nogor Menniskia forgör sikh sielff, huruledes thet hända kan: Thå skal han til Skogs föras, och i Båle brännas. Vthan at opinbart ware, at han för swå Affwita wordin war, at han ingom wåda wägia wiste, thå må han i Jord gräfwas vthan Kirkiogård: Och när tolikin skadi skeer, thå skal genast Häradzhöfdinge Budkafla vpskåra, och Häradzting sampna. Häradz nemd äger thet måål ransaka, och Häradzhöfdinge Doom å gifwa. Arwa thes döda taghi Gotzet."

Then Swenska Kyrkeordningen av år 1571 säger helt kort:

"Sielffspillinger, thet äro the som icke genom willo, vthan ellies aff berådt modh, sikh förgöra, skola ingalund komma j kyrkiogården. Thy the

haffua warit förtwifladhe.”

Att föräldrarna och deras släktingar och vänner inte ville se pojken brännas på bål kan man förstå. Landslagen och kyrkoordningen gjorde ju undantag för dem, som inte voro vid sina sinnens fulla bruk. Dessutom var ju pojken bara 13 år och alltså omyndig. Han kunde kanske rent av få nedsättas på kyrkogården, låt var norr om kyrkan och utan präst. Vid häradstinget åberopades därför också kapitel 11 i landslagens balk om ”Dråpmål medh Wådha”:

”Nv kan Ofwermagi mera än siw ååra, och minna än fåmpton ååra, man dråpa medh wilia: Wari Ofwermagha Wiliagård, som moghande mans Wådha gård: Böte han åter medh tiughu markom. — — —”

Ingemar Larsson hade inte långt till en juridisk rådgivare. Hans äldre bror Lasse Larsson i Led var ju en betrodd nämndeman. Denne tog med sig herr Benedictus Magni, som var komminister i Sunnersbergs gäll, dit Gösslunda hörde, och red till Alebäck för att höra efter, vad som var anledningen till pojkens oövervinnerliga skräck för tjänsten på Alebäck, och om hans berättelse om behandlingen där var riktig. De båda träffade både en opartisk dräng, som sett gårdsfogden slå pojken, och fatburshustrun, som bekräftade, att hon skrämt honom med att hon skulle rida på honom till Blåkulla och trolle barnsängsplågor på honom. Här om gav Lasse Larsson rapport vid tinget.

Enligt lagen skulle efter ett självmord härads-hövdingen genast sammankalla häradsting. Lagläsaren Anders Pedersson i Svarttorp, som skötte härads-hövdingesysslan, kunde som nämnt inte komma, utan länsmannen Per Månsson i Trantum, som tjänstgjort sedan 1642, kallade samman häradsnämnden till 12 januari och extraordinarie ting till den 18 januari. Pojken hade hängst sig söndagen den 2 januari 1648. Inför nämnden förhöordes gårdsfogden Anders och hans hustru, fatburshustrun Ingegärd, och fogden erkände, att han slagit pojken hårt för en småsak, och fatburshustrun, att hon sagt de ord, som skrämt pojken, fast hon nu påstod att det var ett skämt. Vid tinget, som hölls i Ingemars gård i Tostorp, voro Anders och Ingegärd ej tillstädes. Tinget kunde därför ej upptaga frågan om ansvar för dem utan

endast frågan, hur man skulle förfara med pojakens döda kropp. Nämndens enhälliga mening och tingets beslut blev, att kroppen ej skulle brännas utan grävas i jord. Man skulle vädja till biskopen i Skara, att denne skulle ge gynnsam resolution om var detta skulle ske, och därvid framhålla, att pojken varit ett oskyldigt barn.

Lasse Larsson var ej Sven Ingemarssons ende släkting i nämnden. Skattebonden Jon Larsson i Tolsjö var morbror till Ingemar och Lasse Larsson. Skattebonden Jon Arfvidsson i Gösslunda, som inkallats i stället för Torsten i Toketorp, var bror till Lasse Larssons hustru Karin Arfvidsdotter, och deras bror Lars Arfvidsson var gift med en syster till Erik Torstensson i Råda.*

Dombokens målande berättelser ger exempel på de faror, som frälsebönderna och deras familjer voro pressade av i Westfaliska fredens år. Skräcken för trolldom och signierier finns det andra exempel på från Kålland, som man kan se i C. J. Ljungström: Kinnefjärdings och Kållands häraders samt staden Lidköping (1871), s. 42–46. Under häxprocessernas tid hade nog inte fatburshustrun vågat skämta om sådant. Landbohustruns rädsla för att mannen skulle råka i ogunst hos den mäktige godsägaren och förlora arrendet och rentav vid utskrivning bli uttagen till knekt med ringa utsikt att återkomma med livet, får här ett talande uttryck. Stället har anförts som exempel i ett av de mest vägande bidragen till 1600-talets socialhistoria, H. Swenne: Svenska adelns ekonomiska privilegier 1612–1651 med särskild hänsyn till Älvsborgs län (1933), s. 299.

Den stackars pojakens far Ingemar Larsson fick emellertid stanna som landbo i Tostorp, och efter honom följde en yngre son Jon Ingemarsson till sin död 1712. I samband med att greve Magnus Gabriel De la Gardie 1667 köpte Traneberg och dess underlydande gods av Ture Turessons (Natt och Dag) änka Karin Stake, som var dotter till riksrådet Harald Stake, förvärvade han även Tostorpgården. Senare under 1600-talet bytte den flera gånger ägare.

* En sonson till Lasse Larsson var av allt att döma handelsmannen Lars Hansson Liedgren, Göteborg, släkten Liedgrens stamfar. Se härom Svenska släktkalendern 1943 s. 590.

Zusammenfassung

Bauernnot im Schweden der Grossmachtzeit

Der mitgeteilte Bericht referiert ein Gerichtsprotokoll von 1648 aus dem Gerichtsbuch des Kreises Kålland im Archiv des Oberlandesgerichtes in Jönköping (Göta hovrätt). Die tragische Begebenheit trug sich auf dem Hof Tostorp in der Gemeinde Gösslunda im nordwestlichen Västergötland zu. Tostorp war ein Pachthof des Gutes Alebäck, eines Offiziersdienstgutes. Das Pachtrecht war während mehrerer Generationen vom Vater auf den Sohn übergegangen. Ein 13jähriger Sohn des Tostorper Pächters stand auf dem Gut in Dienst. Zu Weihnachten war er nach Hause gekommen und weigerte sich nun, an seine Arbeitsstelle zurückzukehren. Der Inspektor auf Alebäck hatte ihn einer kleinen Verfehlung wegen einen kräftigen Schlag gegeben. Dazu hatte eine weibliche Angestellte auf dem Gut ihm gedroht, sie werde auf ihm nach Blåkulla (dem schwedischen Blocksberg) reiten

und ihm dort Kindbettsschmerzen anzaubern, was der Junge dem Volksglauben der Zeit entsprechend als drohende Realität auffasste. Die Eltern ermahnten ihn, in seinen Dienst zurückzugehen, da sie meinten, der Vater liefe sonst Gefahr, sein Pachtrecht zu verlieren und zum Kriegsdienst eingezogen zu werden, was in jenen Jahren als Todesurteil aufgefasst wurde. Der Junge weinte und weigerte sich zu essen; als die Eltern zu einem Besuch abwesend waren, erhängte er sich in der Sauna des Hofes. Nach geltendem Gesetz sollten Selbstmörder in den Wald geschafft und dort verbrannt werden. Es bestand aber die Möglichkeit, besondere Umstände zu berücksichtigen, und da es sich hier um einen Minderjährigen handelte, beschloss das Gericht einstimmig, dass der Leichnam begraben und nicht verbrannt werden sollte.

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR

Kulturen 1982. Kulturhistoriska föreningen för södra Sverige. Red.: *Eva Nordenson*. 200 s., ill.

”Det stora äventyret” kallade Georg Karlin Kulturhistoriska museet i Lund vid 50-årsjubileet 1932. För honom själv hade det då blivit ett livs-äventyr. Nu, efter ytterligare ett halvsekel inser vi lundabor att museet lika lite som domkyrkan blir färdigt, fast kunniga intendent, amanuenser och hantverkare oförtrutet byggt vidare på Karlins verk. Efter ett sekel har Kulturen kommit att höra med till stadsbilden och är trots dryga kostnader inte minst för kommunen, en av stadens och provinsens största tillgångar.

Hundra år är inte mycket för en katedral, men väl för ett museum. Och ändå leder oss museet ännu längre tillbaka i Lunds historia än lundadömmens grundstenar. Kulturpelaren i medeltidshallen och de fynd som varje år tillförs medeltidssamlingarna vittnar om det. I Kulturens årsbok 1982, som tillika är museets jubileumsskrift och därför förtjänar särskild uppmärksamhet, visar stadsantikvarie Anders Mårtensson att dekoren på ett bronsbeslag från Lund – nyligen utställt på den stora vikingautställningen i London – kan ha hämtats ur den germanska hjältesagan, i vilken Sigurd Fafnesbane, den störste av alla nordiska sagohjältar innehar huvudrollen.

Även om Kulturen med åren kommit att inrymma stadsarkeologiska samlingar av makalöst slag var det dock inte som medeltidsarkeolog museigrundaren utmärkte sig. ”Grava och befängda fel-tolkningar av gjorda fynd vittnar om Karlins totala avsaknad av vetenskapligt kritiskt sinne” skriver Ragnar Blomqvist. När han inte desto mindre hyllar Karlin som grundläggare av stadsarkeologien i Lund gör han sig skyldig till en överdrift. Karlin lade grunden till de stadsarkeologiska samlingarna, men det var hans amanuens Ragnar Blomqvist som lade den vetenskapliga grund till stadsarkeologin i Lund som skickliga arkeologer, med Anders Mårtensson i spetsen, var dag bygger vidare på. Den danske riksantikvarien framhöll också vid jubileet med rätta Blomqvists och Mårtenssons insatser.

De arkeologiska samlingarna i all ära. Det var likväl inte genom dem som Karlin gjorde sitt museum ryktbart utan genom byggnader, redskap och textilier från den sydsvenska allmökulturen.

Redan Kilian Stobæus, Carl Linnæus lärare, hade sammanbragt en museisamling i Lund, som i tidens anda omfattade både natur- och kulturarterefakter. Den av Martin Weibull på 1870-talet grundade historisk-arkeologiska föreningen för skånelandskapen hade också insett värdet av de materiella historiska lämningarna. De vid samma tid bildade landsmålsföreningarna stimulerade studenterna att uppteckna dialekterna och folkminnena i sina hemtrakter. När Karlin 1879 blev student kom han in i dessa landsmålsintresserade studentkretsar. I landsmålsföreningarnas verksamhet ingick även soaréer med folkmusik, folkdans, sagoföreläsning och folkliga skådespel. Här till behövdes rekvisita i form av folkdräkter och husgeråd och det var som rekvisitasamlare i sin hembygd på Linderödsåsen som Karlin startade sin samlarverksamhet.

På liknande sätt hade studenterna i Lund redan runt halvsekelsskiftet 1850 hämtat rekvisita till sina majfester, ur vilka senare karnevalerna utvecklades. Karlin skrev själv texterna till lustspel av typ ”Ost, bröd och brännvin” som uppfördes i Lund – nu till förmån för museet. Det vilar alltså från början något studentikost över Kulturen, och de tidiga festtraditionerna torde också få sin plats då lundaspxens historia kommer att skrivas. Lite av lundensisk spexglädje präglade f. ö. hundraårsfesten tack vare Bengt Hjelmqvists suveräna vistexter och studenternas på en gång respektlösa och traditionspräglade framförande. Något sådant är bara möjligt – och förståeligt – i Lund!

Med i folkvimlet runt Kulturens gårdar och hus på jubileumsfesten fanns två prominenta museimän som i årsboken bidragit att sprida ljus över museets tillkomst, professor Gösta Berg från Stockholm och överinspektør Holger Rasmussen från Köpenhamn. Gösta Berg skildrar kontakterna mellan Hazelius och Karlin. Den senare medverkade tidigt i Hazelius skriftserie *Ur de nordiska folkens lif*. Genom Hazelius publikationer och dagspressen tog han även intryck av utställningarna i Stockholm, men såg dem med egna ögon först 1883. Då hade Hazelius ännu inte skapat sitt friluftsmuseum och det är i fråga om förstfödsloret till friluftsmuseiidén som Hazelius och Karlin blev rivaler. Oliketerna mellan de båda museigrundarna och museiskapelserna var dock som Berg påpekar betydande. Karlin var till skillnad

från Hazelius en estet och hämtade även impulser från kontinenten, bl. a. från Kunstgewerbemuseum i Hamburg medan Hazelius drog växlar på de rent nationella dragen i tiden.

Brevväxlingen mellan Karlin och grundaren av Dansk Folkemuseum, Bernhard Olsen, visar ytterligare inspirationen från Hamburg. Utformningen av paviljongsystemet i Lund fick å andra sidan betydelse för Bernhard Olsen då denne grep sig an sitt friluftsmuseum anser Holger Rasmussen, vars artikel indirekt visar de personliga kontakternas betydelse för idéutbytet.

Till den bakgrund man skulle önskat tecknad lite klarare är tillkomsten av Kulturens Östarp, varigenom Karlin räddade en gårdsmiljö på ursprunglig plats. Detta var kanske mer än något annat ett verkligt framsynt initiativ, som i våra dar är förebildligt för modern kulturminnesvård. Det ligger nära till hands att tro att Nils Lithberg, en gång Karlins amanuens på Kulturen, därvid hade sitt finger med i spelet. Pengarna kom nämligen från grevinnan Wilhelmina von Hallwyl i Stockholm som tillika donerade den professur i folklivsforskning vid Nordiska museet, vars förste innehavare Lithberg blev.

En verksamhet vid Kulturen utan motsvarighet vid Nordiska museet och Skansen skildras av Märta Lindström, nämligen "Konstslöjdanstalten". Den var på en gång ett försök av Karlin att revitalisera de textila traditionerna som var så rika i Skåne och ett hjälpmedel att finansiera museet. Vinsterna i Kulturens lotteri bestod nämligen av produkter från Konstslöjdanstalten. Helt visst medverkade impulser från Handarbetets Vänner i Stockholm vid Konstslöjdanstaltens tillkomst — liksom kanske från dess motsvarighet i Köpenhamn. Men det är en annan historia som måhända kommer att belysas i en pågående avhandling av Sofia Danielson. En kartong från Karlins konstslöjdanstalt från 1914 har f. ö. lämnat förebilden till årsbokens utsökta omslag och jubileumsaffisch.

Karlins museitankar var dock inte begränsade till allmogekulturen. I det stadskvarter museet så småningom blev ägare till fanns redan en äldre bebyggelse som säkert skulle skattat åt förgängelsen om inte Karlin förstätt att utnyttja den som museilokaler. Det gäller det pittoreska Locus peccatorum, där kansliet ännu är inrymt liksom Lindforska huset där den lundensiska lärdomshistorien presenteras. Det gäller P. H. Lings hus och framförallt Vita huset med dess stallbyggnad. Till årsbokens mest läsvärda bidrag hör Gustaf Trolle-

Bondes beskrivning av Vita huset på den tid det ägdes av hans farfars föräldrar. Med hjälp av dagböcker, brev, skisser och fotografier återskapar Trolle-Bonde den ståndsmässiga miljön utvändigt såväl som invändigt just vid tiden för Kulturens tillkomst. Hur stallet så småningom blev museihall skildrar Nils Nilsson som f. ö. själv har äran av den instruktiva sjöbruksutställningen i hallen.

Vid Kulturens jubileum framhöll föreningens ordförande landshövding Nils Hörjel med rätta att Kulturens historia varit dess intendenter. För Karlins pionjärsatser har inte heller Sven T. Kjellbergs och Bengt Bengtssons epoker kommit att stå i skymundan i årsboken. Med Karlin delade båda två intresset för konsthantverket. De omfattande samlingarna av keramik som Karlin sammanbragt exponerade Sven T. Kjellberg på ett föredömligt sätt samtidigt som han tog sig an museets kulturförmedlingsuppgift genom att starta Kulturens årsbok. Sigfrid Svensson, en gång själv museiman och mångårig aktiv ledamot av Kulturens styrelse och arbetsutskott, påminner om Kjellbergs personliga sätt att inte minst med bildens hjälp lärt och lekfullt visa Kulturens samlingar för allmänheten. Var Kjellberg rentav även upphovsmannen till de tematiska museiårsböckerna i Norden?

Utöver Karlin har ytterligare en av Kulturens tidigare intendenter själv kommit till tals i årsboken nämligen Bengt Bengtsson, jämsides med att hans egen museigärning i Lund tecknas av Kulturens nuvarande chef Eva Nordenson. Kort före sin oväntade bortgång hade Bengt Bengtsson hunnit fullborda sin berättelse om dramatiska föremålsförvärv i Kulturens samlingar. Hans artikel måste för all framtid vara ett vapen i handen för museimännen då det gäller att försvara rätten att — inom rimliga gränser — göra nyförvärv på egen hand då tillfälle bjuds. På Kulturen har det varit möjligt tack vare att avkastningen av olika fonder kunnat brukas härför.

Eva Nordensons år som museichef har inte präglats av stora nyförvärv utan snarare av den mindre glamorösa uppgiften att restaurera såväl föremål som framförallt byggnader så att de tål att möta ett nytt sekels museibesökare. Arbetena har inte minst gällt det s. k. borgarhuset från Malmö som kung Carl XVI Gustav vid jubileet som den förste fick besiktiga i renoverat skick. De representativa interiörerna i detta hus ger bättre än övriga utställningar ett diakront snitt genom sydsvensk kulturhistoria. Onekligen behövs sådana helheter

för att vi skall uppfatta sammanhanget mellan de hundratusentals små ting museet rymmer och varpå årsboken 1982 erbjuder ytterligare exempel som här inte kunnat nämnas.

Betyder detta att Kulturens samlingar är så fullständiga att museimännen har nog med det som finns i montrarna och det nya centralmagasinet som museet nu äntligen fått? Naturligtvis inte. Lunds stads jubileumsgåva avsåg att vara ett bidrag till inredandet av ett arbetarhem i Lund. Industriarbetarna fanns inte med i Karlins program.

Det finns också luckor i föremålssamlingarna som om möjligt bör täppas till. När Sigfrid Svensson ville illustrera sin artikel om kägelspel i årsboken sökte han förgäves efter käglor och klot i Kulturen. Sådana obetydliga ting, som dock kan tjäna som ledfaktorer vid studiet av kulturens vägar saknas ofta. I detta fallet hade författaren däremot kunnat finna en illustration till sin artikel i Kulturens bibliotek eller på Lunds Universitetsbibliotek i någon av de svenska upplagorna av Amos Comenius *Orbis sensualium pictus* (1683–1796). Kanske var det genom denna skolboksillustration som någon elev i latinskolan i Lund, Malmö eller Ystad lärt sig den fyrkantsuppställning av kägloren som är typisk bl. a. från denna del av Skåne. Finns det rentav någon läsare som har några käglor och klot på vinden? Kulturen tackar säkert inte nej till dem.

Eva Nordenson ger gärna sina medarbetare – och t. o. m. ledamöter ur arbetsutskottet – en ros i knapphålet när det finns anledning. Den jubileumsårsbok som hon nu redigerat är anledning att ge henne själv en blomma innan hon flyttar från Karlins Kulturen till Hazelius Skansen.

Nils-Arvid Bringéus

Anders Gustavsson: Sommargäster och bofasta. Kulturmöte och motsättningar vid bohuskusten. Skrifter utgivna av Etnologiska sällskapet i Lund 12. Liber-Läromedel. Lund 1981. 108 s., ill.

Turismen, säger Anders Gustavsson i inledningen till sin bok *Sommargäster och bofasta*, har under senare år tilldragit sig alltmer uppmärksamhet av etnologer och antropologer. De har emellertid behandlat den enbart ur ett samtidsperspektiv. Gustavsson vill visa hur viktigt det är att se dagens motsättningar mellan sommargästerna och de bo-

fasta vid bohuskusten mot bakgrund av en handelsetveckling som inleds redan när de första badgästerna börjar hyra in sig hos fiskarbefolkningen i slutet av 1800-talet. Det övergripande konfliktperspektivet som appliceras på kulturmötet mellan de båda grupperna resulterar i att semesteridyllen kommer att framstå som ett komplicerat socialt drama med ständigt stegrad handling. Fiskarbefolkningen, som ursprungligen passivt underordnat sig i de flesta avseenden och avstått från uttaland kritisk mot sommargästerna, blir under spelets gång öppet avståndstagande, för att inte säga fiendtligt agerande, gentemot intränglingarna. Vändpunkten inträffar under 1940-talet, då motsättningarna på värderingsplanet börjar formuleras öppet som resultat av fiskarbefolkningens förändrade ekonomiska och sociala villkor. Intresse-motsättningarna, framför allt vad gäller möjligheterna att förvärva fastigheter i kustsamhällena, leder på 1970-talet till verklig konflikt. Slutet har vi ännu inte sett, men nya allianser och konstellationer skymtar i form av en delvis gemensam antagonism gentemot den nya gruppen av rörliga turister.

Det lokala dramat utspelas mot bakgrund av den ekonomiska och sociala förändringen i storsamhället. Trots att författaren aldrig går utanför ämnet utan koncentrerar sig på den regionala miljön och kulturmötesproblematiken, blir resultatet också en mer allmängiltig bild av effekterna av 1900-talets samhällsombildningar på det mänskliga planet.

I den första akten möter vi de vitklädda badgästerna som brer ut sig i den största och bästa delen av det hyrda huset, medan den mörklädda fiskarbefolkningen tränger ihop sig i källarna. De bofasta ondgör sig sinsemellan över att få nattsömen störd av sent hemvändande festare och andra olägenheter, men inkomsten av uthyrningen och andra förtjänster de kan göra på badgästlivet gör att de föredrar att tåga. Badgästernas högre sociala ställning är också vid denna tid en effektiv broms mot öppen kritik – underskiktet vet att inte klandra överheten. Fiskarbefolkningens säkerhetsventil är det inbördes förlöjligandet av sommargästerna: man skrattar åt deras klädsel, berättar historier om deras tafatthet vid praktiska göromål och seglar dem till ökänt dåliga fiskevatten.

Intressegemenskapen – behovet att få hyra och hyra ut – väger tyngre än de motsättningar som finns på värderingsplanet. Bara i ett avseende hävdar de bofasta sin egen livsstil och det är när det

gäller söndagsvilan. Inga badgäster kan påräkna tjänster av de bofasta på söndagarna. Gustavsson ser det som exempel på att normerna i vissa sammanhang kan vara en starkare regulator än ekonomiska hänsynstaganden. Däremot diskuterar han inte vilka effekter ett normbrott skulle få för de bofasta som eventuellt kunde tänka sig att göra avsteg från kravet på att helga vilodagen. Vad skulle en utfrysning ur den lokala gemenskapen medföra i form av minskat utbyte av tjänster och hjälp för den berörda familjen? Är det kanske fråga om att omedvetet eller medvetet väga kortsiktiga förtjänster mot mer långsiktiga? Söndagsvilan understöddes också av den lokala överheten, dvs. prästen, vilket gav den ökad styrka. Det tunna bofasta sociala överskiktet, lotsare och skeppare, med större ekonomisk och social frihet, kunde också, som Gustavsson visar, bryta helgdagsvilan.

I början av 1900-talet var gränserna mellan de olika skikten i den sociala hierarkin starkt markerade och vidmaktshölls bl. a. genom självklara och välkända beteenderegler. Fiskarnas underdånighet är en del av mönstret och skall inte ifrågasättas. Däremot är det tvivelaktigt om exemplet med deras brevformuleringar är särskilt väl valt. Gustavsson säger, att ortsborna noga satte ut titlar och fullständiga för- och efternamn medan sommargästerna skrev enbart förnamn. Han diskuterar inte ytterligare vad vanan vid att uttrycka sig i skrift betyder för brevformen. Det verkar sannolikt att brevskrivning var en mer självklar del av sommargästernas kulturmönster, medan fiskarbefolkningen i högre grad kan ha varit bundna av inlärdas mallar och formuleringar. De mest formalistiska breven med stiliserade ödmjukhetsfraser är också i dag ofta författade av människor för vilka skrivandet är ett brott mot vardagsrutinen.

När de helt olika livsmönstren möts i seklets början resulterar det i en ytlig harmoni i samlevnadsformerna. Anpassningen berör inte de grundläggande värderingarna hos någon part. Ortsborna finner ingenting att efterlikna i de nya kulturmönster de ställs inför. Badgästerna accepterar i några fall söndagsvilan medan de befinner sig på platsen men återgår till för dem normala söndagsbeteenden när de återvänder hem.

Nästa akt i dramat utspelar sig med början på 1940-talet. Den sociala strukturen har då förändrats inom båda grupperna. Sommargästerna representerar ett bredare socialt skikt. Ortsborna har genom förbättrad ekonomi och ökade utbildningsmöjligheter för barnen höjt sin sociala status i

termer som överensstämmer med storsamhällets accepterade värderingsmallar. Den minskade sociala klyftan bäddar naturligtvis för att de dolda motsättningarna skall övergå i öppen konflikt enligt de teorier som hävdar, att kontakten mellan olika grupper blir mindre spänningsfyllda när gränserna är tydliga och båda parter accepterar sin plats i den sociala hierarkin. Farhågor börjar uttryckas för att sommargästernas livsföring skall ha en negativ inverkan på den bofasta ungdomen, något man inte behövt bekymra sig om så länge de gränsbevarande sociala mekanismerna effektivt bromsade varje försök till efterlikning av sommargästernas beteenden.

Den demografiska bilden i kustsamhällena har också förändrats. Under 1930-talet minskade möjligheterna att försörja sig på fisket med en omfattande utflyttning som följd. Det är de yngre som ger sig av, de äldres andel av den bofasta befolkningen blir relativt hög. De kvarvarande vill under sommaren i första hand ta emot sina hemvändande barn och deras familjer. Deras ökade sociala medvetenhet och uppåtsträvan gör dem också mindre benägna att hyra ut. När det sker, görs det på andra villkor än tidigare. Man lämnar inte själv sin bostad. Det blir sommargästerna som får bo i källaren eller i lillstugan.

När hyresmarknaden blir mer osäker börjar sommargästerna i ökad utsträckning köpa egna hus. De förvärvar ofta äldre fastigheter i kustsamhällellenas centrala delar som fiskarbefolkningen inte är intresserad av. De senare föredrar att markera sin förbättrade ekonomiska och sociala status genom nybyggda hus i samhällets utkanter.

Den tidigare intressegemenskapen har upplösts, men till en början verkar grupperna ha relativt klart avgränsade intresseområden, som inte tangerar varandra. Uppmärksamheten fokuseras till motsättningarna på värderingsplanet som man nu till skillnad från tidigare kan tala högt om. Kritiken mot sommargästernas lättjefulla liv, lätta klädsel och dåliga respekt för söndagsvilan ventileras i pressen. Förebilden för nya inslag i den egna livsstilen förefaller hämtas genom lokalbefolkningens egna, mer frekventa kontakter med omvärlden. Sommargästerna verkar inte i någon utsträckning ha varit mönsterbildande.

Sommargästernas fastighetsförvärv i kustsamhällena blir i sista akten den direkta anledningen till öppen konflikt mellan grupperna. När fiskelägena i allt större utsträckning ligger mörka under vinterkvällarna och allt fler önskar flytta tillbaka

eller flytta in för de åretruntvärden som upptäckts i miljön, framstår sommarhusägandet som ett hot mot samhällets överlevnadsmöjligheter. De höga huspriserna, som är ett resultat av efterfrågan på fritidshus, gör förvärv omöjligt för många åretruntboende. Husägandet är sannolikt intressekonfliktens centrum, men som i så många andra fall leder antagonismen till att också motsättningar av annat slag förstärks och lyfts fram i ljuset: konkurrensen om fiskevatten och båtplatser, sommargästernas låga skattebidrag till kommunen etc. Sommargästerna utestängs från de nybildade samhällsföreningarna; ortsbefolkningen kommer inte till evenemang som anordnas av sommargästerna och vägrar ta betalt för tjänster de blir ombedda att göra. De bofasta strävar efter att markera ett överläge, medan sommargästerna viker undan, framhåller vad de lärt sig av de bofasta och hänvisar till en tidigare gemenskap. De berättar om hur de accepterats och blivit bekanta med ortsbefolkningen, som å sin sida förklarar sig knappast känna några sommargäster alls.

Delvis parallellt med utvecklingen mot en öppen konflikt mellan sommargäster och bofasta löper deras förhållande till det ökade antalet rörliga turister. Det är främst en intressekonflikt kring utnyttjandet av de lokala resurserna, men klagomål på störande uppträdande framförs även. Samtidigt förstår en del bland ortsbefolkningen i viss mån att uppskatta de rörliga turisternas förtjänster genom att de kan utnyttjas för att förstärka den lokala ekonomin. Till deras fördelar hör att de inte som sommarhusägarna har några band till samhället sedan de väl givit sig av. Gustavsson vill emellertid ge de rörliga turisterna rollen av konflikthämmande faktor, dvs. den fiende inför vilken de lokalt kämpande grupperna tvingas göra gemensam front. Det innebär inte att sommargäster och bofasta försonats. Kampen går vidare.

I sin strävan bort från en idyllisering av sommarlivet på västkusten har Gustavsson närmast renodlat konfliktperspektivet. Härigenom har han övertygande och framgångsrikt visat på dynamiken i den historiska processen, som sannolikt i en mer nyanserad framställning skulle ha blivit mindre accentuerad. Trots att själva kulturmötet under en längre period framstår som nästan statiskt med vattentäta skott mellan gruppernas skilda värderingar och, under en senare period, avgränsade intresseområden, lyckas han visa hur det hela tiden bubblar och sjuder under och nära ytan. När eruptionen i form av öppen konflikt och

aktiva stridsåtgärder kommer, framstår den snarast som oundviklig i stället för plötslig och oväntad som den sannolikt skulle ha tett sig utan det djupa historiska perspektivet.

Det är svårt att inte fråga sig hur sann bilden av förhållandet mellan de båda grupperna är och undra över om färgerna ändå inte är väl mörka, inte minst med tanke på att intervjumaterialet insamlats under en tid av öppen konflikt, då det knappast kan ha legat i ortsbornas intresse att uttrycka sig nyanserat eller erinra sig eventuella positiva relationer. Hur påverkas sagesmännens syn på gårdagens förhållanden av deras ställningstaganden i dag? Trots detta har jag svårt att på allvar önska en mer nyanserad framställning, eftersom det sannolikt skulle ha skett på bekostnad av dynamiken i händelseförloppet. Den är viktig med tanke på att "processer" i dag tillhör etnologins honnörsord, medan antalet arbeten som verkligen lyckas återge dem fortfarande är få. Samtidigt skulle det vara intressant att få veta reaktionen hos dem för vilka den teoretiska utgångspunkten är mindre väsentlig jämfört med verklighetstrogenheten. Studiecirkeln kring boken skulle kunna ge svar på frågan och bidra med ytterligare material för forskaren.

Konflikterna och motsättningarna mellan de bofasta och sommargästerna är bokens tema. I det syftet framställs de bofasta som en mycket enhetlig grupp med samma värderingar och en djup intressegemenskap. Det framskyntar emellertid att gruppens enhet inte var total. Exempel har givits ovan vad gäller söndagsvilan. Hyresgästernas status sägs också kunna färga av sig på värdfamiljen, vilket antyder att befolkningen i det egalitära fiskarsamhället inte stod främmande för statusjakt ens vid seklets början i den mån tillfälle erbjöds. Det finns också andra exempel som gör att jag skulle önska, att Gustavsson utvecklade sina konfliktstudier till att tränga under ytan på bilden av skenbar harmoni mellan de bofasta. Den vanliga formuleringen "det egalitära fiskarsamhället" (som Gustavsson själv inte använder) ger lätt associationer till frihet överhuvudtaget och från förtryck i synnerhet. Vad skedde med dem som inte kunde eller ville anpassa sig och vilka effekter har ett långvarigt krav på konformism haft på dagens värderingar och kulturmönster?

Sommargäster och bofasta är ett viktigt bidrag till diskussionen om kustsamhällets framtid på västkusten. Gustavsson har lyckats förverkliga en lång rad mål som trots att de allmänt anses efter-

strävansvärda sällan förenas i praktiken: att ge underlag för lösningen av aktuella samhällsproblem och samtidigt utöka kunskapen inom det egna ämnesområdet utifrån en klart definierad teoretisk infallsvinkel, kopplad till ett omfattande empiriskt material och med odiskutabel etnologisk identitet.

Birgitta Frykman

Bengt Jacobsson: Nils Månsson Mandelgren i Dalarna. LTs förlag. Stockholm 1981. 173 s., ill.

Det rika bildmaterial som Nils Månsson Mandelgren sammanbragt för det av honom planerade stora arbetet Atlas till Sveriges odlingshistoria testamenterade han till Lunds universitet, där det kom att förvaras på den konsthistoriska institutionen. Trots det egendomliga sätt, på vilket samlingarna tidvis administrerades, kom de inte sällan att rådfrågas både av etnologiska och konsthistoriska forskare.

1969 överfördes emellertid den Mandelgrenska samlingen till Folklivsarkivet i Lund, där den blev föremål för en välbehövlig uppordning och omregistrering. Den blev nu också marknadsförd på ett helt annat sätt än tidigare, bl. a. genom ett antal utställningar i olika delar av landet. En av arkivets tjänstemän, fil. kand. Bengt Jacobsson, som varit kommissarie för dessa, kom även att i flera uppsatser ur olika synpunkter behandla Mandelgren och hans topografiska verksamhet. Den initiativrike och rikt begåvade men på många sätt egendomliga upphovsmannen fick ungefär samtidigt ökad aktualitet genom Åke Stavenows biografi över honom (1972).

Nu har en publicering av Mandelgrens etnologiska forskningsresor igångsatts och ett första resultat härav är ovan angivna volym, som utgivits i samarbete med Folklivsarkivet och Dalarnas museum i Falun. Det har blivit en på många sätt betydelsefull bok, där särskilt det rikt flödande bildmaterialet har dokumentariskt värde. Man kan visserligen anmärka på att åtskilliga av Mandelgrens blyertsskisser inte framträder fullt tydliga, men reproduktionen av dem har säkerligen erbjudit stora svårigheter.

Arbetet är så upplagt, att Jacobsson i inledande välskrivna avsnitt skildrar dels Mandelgrens liv och gärning dels hans resor i Dalarna. Särskilt det senare är viktigt för en källkritisk bedömning av skisserna. Något mera tveksam känner man sig

inför utformningen av bokens huvuddel. Under rubriken Bilder och anteckningar från resorna ger Jacobsson här på grundval av källor som redovisas i en utförlig litteraturförteckning en översiktlig framställning av näringsliv, hushåll och bostad samt vardag och fest hos bondebefolkningen i landskapet. Allt är illustrerat med Mandelgrens konstlösa skisser och med återgivande av en och annan anteckning av hans hand. Mot vad som står att läsa i detta avsnitt finnes inte mycket att erinra, men inte varje läsare torde inse att det mesta grundar sig på forskning som utförts efter Mandelgrens tid. Även om man bortser från hans relativt kortvariga dalabesök, var han själv helt främmande för modern etnologisk forskning. När han i dagspressen kallats "Carl von Linnés jämlike" (Falukuriren 23.12.1981) innebär det givetvis en grotesk överdrift.

Man kan knappast heller med förlagsreklamen säga, att Mandelgrens material i dag är "en av de viktigaste källorna för vår kunskap om 1800-talets folkliga kultur". Men det är vackert så att en vetgirig person med talangen att kunna teckna ned vad han såg på detta tidiga stadium strövade genom några svenska bygder. Att det var handslöjden som främst intresserade honom har satt sin prägel på det insamlade materialet, men det var en begränsning som låg i tiden.

Mycket anmärkningsvärt är att förf. inte synes ha gjort något försök att jämföra Mandelgrens skisser med de bevarade föremålen. Det gäller vad som kan finnas i Dalarnas museum men framförallt de 27, som Mandelgren 1875-76 sålde och i vissa fall skänkte till Nordiska museet. En sådan granskning, som inte krävt någon större möda, hade varit värdefull även ur källkritisk synpunkt.

Vänder vi oss så till mera konkreta frågor, är det påfallande i hur liten grad bilderna från Dalarna präglas av den benägenhet för rekonstruktion av olika "utvecklingsstadier", som snedvrider de utgivna häftena av Atlasarbetet, ger sig till känna här. På bilden från Åsbergs fåbodar i Venjan har han emellertid antecknat: "Här var i gamla dagar Ildhus" och även rekonstruerat ett sådant nedanför det hus han själv sett (s. 112). Detta torde förutsätta, att Åsberg var långfåbod, men i så fall kan inte, som utg. skriver, där ha funnits "både stall, härbre och hölador förutom fåhus". Däremot kunde till ett gemensamt bostadshus finnas flera fåhus, tillhöriga de olika delägarna.

Vad Mandelgren såg med egna ögon har han återgivit med stor tillförlitlighet. Det är därför en

smula oförsiktigt av utg., när han på några punkter försöker rätta tecknaren. Ett par exempel kan hämtas från folkdräktens område. Det finns ingen anledning att misstänkliggöra Venjankvinnans blåa kjol (s. 143). Utgivarens tanke, att männen i samma socken skulle ha nyttjat något annat än hatt till kyrkan, vare sig man hade vinterpås eller inte (s. 146), är helt oberättigat. Även i övrigt har kommentarer och underskrifter beträffande folkdräkterna, som hör till de värdefullaste i Mandelgrens skisser, råkat ut för en och annan missuppfattning och sammanblandning. Sålunda är det som framgår av hans egen underskrift ifråga om fig. 180 tal om ett vackert vävt pälsskärp — ordet "Lifrem" torde höra till en avskuren nedre bild, kanske fig. 175. De "kragar" som avbildas från Rättviks och Boda socknar (fig. 168) är inte kvinnoplagg utan bars av männen (jfr felaktigt härom även s. 137). Man frågar sig slutligen om det är Mandelgren eller Jacobsson som kommit på tanken att kvinnornas halvhandskar "användes under höst och vår när det inte var så kallt att man måste ta till finger- och tumvantar" (s. 151). De var emellertid kyrkplagg hela året och anpassade för att man skulle kunna bläddra i psalmboken. Därför var de också ofta broderade och är inte att förväxla med arbetshandskarna.

Man kan emellanåt beklaga att Jacobsson inte återgivit Mandelgrens anteckningar ordagrant. Nu kan man inte säkert veta om det är den förre eller den senare som insatt den felaktiga förklaringen "knytning" efter knyppling (s. 135). Där emot konstaterar man en del förargliga felläsningar, t. ex. "färg" i st. f. sorg (under bild 162). Avbildningen av den i övre Dalarna vanliga silverskålen för brännvin kallades verkligen liksom sin motsvarighet i trä för kåsa (s. 100). När Mandelgren avbildar ett vinglas med etsad ornering (s. 100 f), bör det röra sig om ett auktionsförvärv. Anders Månsson i Öjebyn var tydligt samlare och Mandelgren vid sidan av allt annat en intresserad kännare av gammal konstslöjd.

Så stor spännvidd som Jacobssons kommentarer har, är det inte så märkligt att också några andra felaktigheter insmugit sig. Plogens s. k. vårskidor kallas t. ex. 2 gånger "vindskidor" (s. 57), träpinarna i de primitiva vävskedarna säges bestå "av bambu- eller vassrör" (s. 78), gräddningen av "kolbottnar" i Idre har blivit missförstådd (s. 95), byggandet av kyrkbåtar på Sollerön upphörde inte 1877-78 (s. 64) och Avesta var inte, som Jacobssons tycks tro, på Mandelgrens tid någon stad (s.

51). Ort- och sakregistren är tyvärr mycket ofullständiga.

Även om Mandelgren inte som skribent kommer så mycket till sin rätt i detta arbete finns dock några godbitar att hämta. Så skriver han om kvinnornas kyrkogång i Bjursås: "Medan de gingo fram till nattvarden, så hade de det blårutiga klädet på armen, men när de kommo tillbaka till sin plats, togo de det åter på huvudet, de gingo flera fram än som fingo plats att falla på knä vid altarringen, så att de stodo i flera dubbelled framför altaret. För var gång prästen nämnde Jesu namn nego alla kvinnorna, så att då jag såg genom en springa vid sakristidörren där jag stod, höjde sig kvinnorna upp och ned uti en beständig sjögång med en djup andakt" (s. 133).

Gunnel Hazelius-Berg

H. Arnold Barton: Släkten. En svensk-amerikansk krönika. Övers. av Nils Lennart Johannesson. LTs förlag. Stockholm 1981. 180 s., ill.

Det är nuförtiden högst modernt att "söka sina rötter". De överfulla forskarsalarna i våra landsarkiv vittnar tydligt därom. I de flesta fall blir väl resultatet endast ett naket släktregister, liknande ett trädskellett utan löv. För merparten av släktforskarna tycks höjden av lycka vara nådd, när man funnit ett nytt namn eller årtal eller när man uppdagat en förut okänd släktförbindelse.

Men ibland händer det att släktforskaren inte nöjer sig med detta utan vill veta något mera om det liv och de öden, som döljer sig bakom namn och data. Någon gång kan det bli en stor släktbok som skildrar fädernas lokalbundna liv i ett rikshistoriskt perspektiv — jag tänker på historikern Olof Palmes oöverträffade "Släkten Palme" (1917), som ger en på intensivt källstudium byggd och stilistiskt konstnärlig skildring av hela det klerikala och borgerliga kulturlivet i Skåne under 1600- och 1700-talen.

För det mesta handlar sådana släktböcker om högreståndsmiljöer, där det ju i allmänhet föreligger ett rikare källmaterial. Men att det går att skildra även "gräsrötternas" liv och öden i gången tid, det visar historieprofessorn H. Arnold Barton i sin lilla bok om "Släkten".

Förf. är amerikan med svenska anor. Han har därför sökt och funnit sina "rötter" i Sverige, närmare bestämt i den lilla socknen Djursdala i nord-

östra Småland. Hans farfars far Sven Svensson utvandrade med hustru och åtta barn år 1867 till det stora landet i väster – eller som det effektivt heter i boken: ”den 14 juni ströks familjen Svensson officiellt ur kyrkoböckerna i Djursdala”. Som för alla emigranter började därmed ett nytt, oonat liv borta på Amerikas prärier.

Förf. har, som den fackhistoriker han är, noggrant uppsökt och kritiskt granskat allt upptänkligt källmaterial. Han har inte nöjt sig med de skriftliga (tryckta och otryckta) källorna utan även i rikt mått öst ur den fortlevande muntliga traditionen, som dock städse underkastats en källkritisk granskning. På grundval av det sålunda sovrade materialet har förf. gett en utförlig och levande skildring av släktens öden inte bara borta i Amerika – som annars är det vanliga – utan även i det agrara hemlandet före utresan. Hela tiden ställer förf. in de personliga livsödena i det större tids- och kultursammanhanget. Det är, som det heter i förordet, ”en studie av det stora i det lilla”.

Mycket värdefullt – inte minst för alla dem som vill följa förf:s exempel att teckna sin släkts öden – är att förf. låter läsaren liksom följa med i uppsökandet och granskningen av källorna. Han tillämpar här samma metod som det nu så omskrivna ”Weibull-paradigmet” använder vid analysen av de medeltida källorna.

Mycket roande är förf:s bidrag till belysning av det viktiga problemet om folktraditionens betydelse som historisk källa. Det är även så lärorikt, åtminstone för amatörforskaren, att det bör här berättas.

Det fanns en tradition i slakten att en anfader var gift med en dam av adlig ätt. Förf. ställde sig tvivlande, företog grundliga efterforskningar och lyckades uppdateda sanningen. Hans farmorsfar var en klockare vid namn David Hornwall. Sedan denne blivit änklings, företog han sig att fria – t. o. m. på vers! – till en mamsell Sophie Marie Borgh på en herrgård i trakten. Men nämnda mamsell avböjde bestämt och högdraget klockarens frieri, likaledes på vers, och avslutade sitt svar med raderna: ”Ödmjuk mottag denna *korg* / flätad af S . . . M . . . B . . . gh”. Till historien hör att hon ångrade sitt avslag, men då var det för sent. Men borta i Amerika skapades sedan myten om föreningen mellan ”kvinnan av börd och mannen av folket”.

Boken åtföljes av noter med utförliga och noggranna källhänvisningar, av ett par klagörande släkttabeller och av ett mycket omfattande person- och sakregister, här med originalets rubrik ”In-

dex”. Många släktporträtt från äldre tid ger ytterligare belysning åt texten.

I en efterskrift tackar förf. sin svenske översättare för att han ”med inlevelse gjort en sådan känslig översättning.” Om detta lovord är befogat kan jag inte avgöra, då jag inte läst originalet. I varje fall tycker jag att denne mycket konstlöst och trivialt återgett originalets fascinerande titel: ”The Search for Ancestors, A Swedish-American Family Saga”. Det är här inte fråga om en vanlig ”krönika”. Arnold Bartons ”Family Saga” är en lysande *dokumentarisk* skildring av en sådan emigranthistoria som i *romanens* form tecknats av Vilhelm Moberg i hans stora epos om Karl Oskar och Kristina.

Hilding Pleijel

Gastronomisk kalender 1980. Utg av Gastronomiska akademien. LTs förlag. Stockholm. 160 s.

Gastronomisk kalender 1981. Som föreg. 110 s.

När Gastronomisk kalender 1980 utkom för 20:de gången försågs den med en förteckning över de tidigare årgångarnas innehåll. Den gör det lockande att se tillbaka. Redaktör och författare har varit goda rubrikmakare utan att dock förleda sig till att bli så lustiga, att ordrytteriet helt döljer vad ett bidrag egentligen handlar om. Det är etnologiska och kulturhistoriska uppsatser, reseminnen, litterär gastronomi, etymologi och här finns också matlagningsskribenter och yrkesmän med grill och spett som delger sina erfarenheter. Allt sakkunnigt och ofta också spirituellt serverat.

I de 15 första ingångarna är Tore Wretman representerad i nästan alla. Publikationens redaktör Mats Rehnberg möter man i varannan volym och därefter kommer Nils-Arvid Bringéus och Gösta Berg med resp. 8 och 7 bidrag. Alla med högst omväxlande ämnen: Rehnberg skrev t. ex. 1978 om Matsedel med musik och året efter om Janssons frestelse, Bringéus 1974 om Skåningens julmat och 1978 om Fastlagsbullarna och deras föregångare. Gastronomi översattes i Sv. akademiens ordlista med högre kokkonst, sådan avnjutes väl också av akademiens medlemmar, men i sin kalender har de gett ordet en vidare betydelse. Här behandlas också matlagningens tillbehör, t. ex. 1975 Järnspisens äldsta historia, 1976 Ett spritkök som traditionsbärande. Och ämnen hämtas från

högst olika sociala miljöer: 1972 Folkliga kostvanor, 1974 Mat på hög nivå och Från sillnacke till sillalake, i årgången innan ingår ett bidrag om Ostron.

Detta var ett plock ur 20-årsförteckningen. Innehållet i de båda senaste årgångarna skall exemplifieras med några uppsatser som har speciellt intresse ur forsknings- och dokumentationssynpunkt. I årgång 1980 ingår ett bidrag av N.-A. Bringéus Att läsa för maten, som torde vara hela kalenderns längsta, vilket ytterligare visar vidden av dess program. Förf. inleder också med att framhålla, att den etnologiska matforskningen omfattar även måltidssederna, som i olika miljöer kan växla lika väl som maträtterna. Bordsbönen ges en allsidig belysning inte blott som religiös rit, växlande i olika samfund, utan också som ett uppfostringsmedel, rentav som ett led i skolexercisen. Det gäller även frågor om hur och när och av vem lästes bordsbönen. Den aktualiserades i kristider och i nazismens Tyskland blev Hitler en ny adressat: "Den Tyskland har räddat ur djupaste nöd, Dig tackar jag nu för mitt dagliga bröd". Bringéus har framletat ett stort källmaterial: kistebrev, oljetryck, psalm- och bönböcker. (Utg. även separat, rec. av H. Plejdel i Rig 1980 s. 96 f.).

Innehållet i Gastronomisk kalender har väl ibland rört sig om subtiliteter, men här finns också de stora sammanhangen behandlade. Dit hör i årg. 1980 Sven A. Hanssons uppsats Stordrift och gastronomi och i årg. 1981 Phebe Fjellströms Samernas kosthåll. Den förra är en orgie i negativism, den senare högst positiv i sitt betonande av att nordskandinaviskt kosthåll varken är torftigt, enahanda eller näringsfattigt. Här fanns riklig tillgång på fisk, villebråd, renprodukter, bär och örter. Förf. framhåller här liksom tidigare i sitt författarskap de ekologiska faktorernas stora betydelse.

I de nämnda årg. publicerar Gösta Berg tvenne redan genom sin ålder viktiga källdokument, två kok- och hushållsböcker från 1700-talets början. Den äldsta har skrivits av Charlotta Regina Palbitzki, gift med amiralen Eric Sjöblad, som 1700–1709 var guvernör över Bohuslän och Göteborg. Boken torde tillhöra denna tid. Om dess återgivna matordningar skriver Berg, att de vittnar om en "hög levnadsstandard och framför allt om ett synnerligen omväxlande kosthåll, där även de enskilda rätterna ofta ges olika utformning". Det ges prov på en komplicerad matlagning, "där kryddor och andra tillsatser nära nog måste ha utplånat huvudingrediensernas smak". Den andra hand-

skriften är från 1739, har tillhört Märta Christina Margareta Sture, gift Piper, och härrör från herrgården Gränsö i Västervikstrakten. Dess herrsamlings an knyter till ett lantushåll, som i stor utsträckning byggde på gårdens egna produkter.

Det är maken Gustaf Abraham Piper som iordningställt den vackra hushållsboken. Pipers skicklighet som driven kalligraf får sin förklaring av att han som karolinsk krigsfånge efter slaget vid Poltava arbetat som renskrivare och registrator på det svenska kansliet i Moskva (se härom Bergs uppsats G. A. P. som konstutövare, *Arte et Marte* 1980).

Gastronomiska akademien gagnar genom sin kalender i hög grad den historiska utforskningen av svensk matkultur i en bredare betydelse än vad akademiens eget namn kan ge sken av.

Sigfrid Svensson

Kristianstads län 1762. En ekonomisk-topografisk beskrivning. Utg. av *Curt Wallin*. Tomelilla 1981. 153 s.

Förvisso är det märkligt, att en värdefull länsbeskrivning som den föreliggande med statliga eller lokala ämbetsmän som uppgiftslämnare blivit så bortglömd och under två seklar varit så försvunnen, att nu inga uppgifter stått att uppbringa om dess upphov. Genom en energisk sammanställning av främst biografiska notiser har dock utgivaren kyrkoherde em. fil. dr Curt Wallin med säkerhet kunnat fastställa att handskriften i huvudsak tillkommit 1762. J. L. Gillbergs bekanta beskrivning av de båda skånska länen utkom 1765, resp. 1767 (de har nu i faksimilupplaga utgivits av Walter Ekstrand Bokförlag, 1980). Wallin framhåller, att såväl uppläggning som innehåll visar, att 1762 års beskrivning inte kan vara något förstudium till Gillbergs arbete. Men kanske finns ett negativt sammanhang, som dock ej tagits upp till diskussion. Den utgivna beskrivningen är icke helt komplett, arbetet med handskriften har plötsligt avbrutits. Det har pågått "möjligen en bit in på 1763". Men det var redan följande vår som Gillberg fick sitt uppdrag av Malmöhövdingen och det bör inte ha varit svårt att gissa, att det skulle få efterföljd i grannlänet. Då olika lokala myndigheter var inblandade i båda företagen kan ju deras existens inte ha varit okänd inbördes. Men ett snöpligt slut genom ingripande från högsta ort

skulle kunna förklara, varför det tidigare initiativet fick dö i tysthet och inte heller bli omnämnt av Gillberg, något som annars varit ganska naturligt.

Den nu utgivna handskriften kan inte följas längre tillbaka än till Stiby prästgård, där den förvärvats på en auktion efter prosten C. J. Sjöstedt, död 1883, dock utan att något talar för att den skulle tillkommit inom hans släktkrets. Den är nu i utg:s ägo.

Länsbeskrivningen består av en serie sockenskildringar av lika omfång och följande en av utgivaren rekonstruerad frågelista. Av städerna har endast Ängelholm hunnit få en mera utförlig beskrivning, under det att Kristianstad och Sim-

rishamn avsetts att senare erhålla kompletteringar. Sockenbeskrivningarna omfattar bl. a. vilka sådesslag som odlas, boskapsskötselns och fiskets omfång och lönsamhet, lin- och humleodling, vägar och broar, men också uppgifter om sjukdomar och om fornminnen. Som ett utslag av tidens speciella hushållsintressen har uppgifter lämnats om biskötselns bedrivande och om planterings omfattning. Utgivaren avser att i särskilt arbete lämna detaljerade kommentarer, ett utförligt prov härpå är återgivet i Tomelilla hembygds-krets årsbok 1981.

Sigfrid Svensson

KORTA BOKNOTISER

Sigurd Erixon: Svensk byggnadskultur. Studier och skildringar bevisande den svenska byggnadskulturens historia [ny upplaga]. Med efterskrift av *Karl-Olov Arnstberg*. Walter Ekstrand Bokförlag. Lund 1982. 844 s., ill.

Detta monumentalverk av Sigurd Erixon fick i Rig 1948 (s. 30–35) en lovordande, ja entusiastisk anmälan av prof. Gerda Boëthius. Hon skrev bl. a., att boken "för rakt in i centrala problemställningar, vilket är det högsta beröm man kan ge ett vetenskapligt arbete". Och tillägger: "förf. lägger även fram materialet på ett sätt som gör boken till i bästa mening populär". Erixons bok, menade denne rec., borde finnas "i skolor och bibliotek ute i alla landets olika hörn", detta även genom dess betydelse för byggnadsminnesvården. Synpunkter som alltjämt är aktuella.

Att Erixon själv i en underrubrik karakteriserar sin bok som "studier och skildringar" är föga träffande, när den i själva verket innehåller *systematiska* framställningar byggda på ett material som i sin omfattning är helt utan motsvarighet i vårt land. Å andra sidan är ämnet långt ifrån uttömt, förf. uppräknar i sitt förord ett stort antal sidor av svensk byggnadskultur som återstår att utforska. Docent Arnstberg gör också en sammanfattning i sin efterskrift och anger bland byggnadsskickets forskningsuppgifter: produktion, konsumtion, naturresurser, statliga och lokala påbud, traditionsarv och allmänna boendebehov. Dessa problem kan gälla det förgångna likaväl som nutiden och bör inte heller vara utan intresse i dagens speciella forskningssituation. Men hur som helst: byggnadsmonumenten själva liksom fältundersökningarnas rika material (varav bokens 1078 bilder blott utgör en liten bråkdel) är i varje fall beständigare än tillfälliga

etnologiska modeböljor. Det kommer utan tvekan att ställa frågor för framtiden som ger Sigurd Erixons bok en bestående vetenskaplig aktualitet. En *praktisk* sådan för restaureringar har den haft redan från början: huvudparten av boken är ägnad bostadshusen med en stor bildrikedom av husplaner, eldstadsanläggningar, takkonstruktioner, förstukvistar och andra prydnadsdetaljer.

S.S.

Ruth Hedlund: Västerås befolkning vid slutet av 1600-talet. En socialhistorisk studie. Västerås kulturnämnds skriftserie nr 7. Västerås 1980. 233 s., ill. m. kartor.

Det har skrivits många stadshistoriska monografier under årens lopp. De har i allmänhet följt samma schema: ortens utveckling till stad, olika institutioners insatser och betydelse, näringslivets och den andliga odlingens historia och ibland några mera betydande personligheters prestationer — allt grundligt utforskat och av betydande värde.

Nu har det utkommit ett arbete i denna genre som anlagt nya och intressanta synpunkter på ämnet. I sin doktorsavhandling rörande Västerås stads historia har Ruth Hedlund satt sökarljuset på stadsbefolkningen demografiska och sociala förhållanden och därvid nått intressanta resultat. De har inte minst kultur- och idéhistoriskt värde.

Förf. har funnit att materialet utvisar, att det inom stadsbefolkningen i Västerås fanns tre olika samhällsskikt: en elit, ett mellanskikt och ett lägre skikt. I olika kapitel beskriver förf. dessa gruppers relationer, deras yttre villkor och deras andliga livssyn. Framställningen

har därigenom blivit inte bara en social historia – som undertiteln anger – utan även en kulturhistoria och ger dessutom värdefulla bidrag till stadens kyrkohistoria.

Det kan inte här komma i fråga att utförligare redogöra för och granska bokens rika innehåll. Avsikten med denna notis har endast varit att fästa uppmärksamhet på det nya greppet och uttala en stilla önskan att förf. måtte få många efterföljare. På så sätt skulle man med tiden få en mer levande och realistisk bild av 1600-talets svenska småstadsliv.

Hg Pl.

Rättelse ang. "vattenprov"

I jur. dr. Ilmar Arens uppsats Vädermagi på 1600-talet i förra häftet av RIG har s. 35 v. sp. rad 3 ordet "icke" fallit bort. Alltså: flöt den anklagade *icke* upp ansågs han som oskyldig.

FÖRENINGSMEDDELANDEN

Rigs nya redaktion

Professorerna Gösta Berg och Sigfrid Svensson, ansvarig utgivare resp. redaktör för RIG, hade till Föreningens för svensk kulturhistoria årsmöte 1982-06-21 anmält, att de önskade att från och med årsskiftet 1982-83 frånträda nämnda uppdrag. De undanbad sig även återval till föreningens styrelse.

I anslutning härtill kommer Rigs nya redaktion att bestå av universitetslektor Mats Hellspong (redaktör), förste intendent doc. Elisabet Stavenow-Hidemark (ansvarig utgivare), professor Nils-Arvid Bringéus och intendent Hans Medelius.

Nya styrelseledamöter

Vid årsmötet valdes de nya redaktionsmedlemmarna Elisabet Hidemark och Mats Hellspong också till nya ledamöter av styrelsen för två år, den förra tillika vice ordf. Efter landsantikvarie Erik Hofrén, som avsåg sig upp-

draget, nyvaldes professor Sven B. Ek till styrelseledamot för ett år.

Avgående red.-medlemmar avtackas

§ 7 i årsmötets protokoll 1982-06-21:

"Ordföranden uttalade Föreningens varma tack till professorerna Gösta Berg och Sigfrid Svensson, som båda under 50 år som styrelsemedlemmar utfört ett hängivet arbete för Föreningen.

Gösta Berg har förutom posten som vice ordförande i Föreningen varit medlem av redaktionsutskottet för tidskriften RIG samt dess ansvarige utgivare under en lång följd av år.

Sigfrid Svensson har i och med utgången av 1982 på ett ytterst förtjänstfullt sätt redigerat inte mindre än 25 årgångar av tidskriften RIG.

Båda valdes till Hedersledamöter i Föreningen."

Nya
NIF PUBLICATIONS

utgivna av

Nordiska institutet för folkdiktning, Åbo

No 8

BOTARE

En bok om etnomedicin i Norden

av Bente Gullveig Alver, Bengt af Klintberg, Birgitte Rørby och Anna-Leena Siikala

Pris 70:– exkl. moms

No 9

FOLKLORE OCH NATIONSBYGGANDE I NORDEN

Redigerad av Lauri Honko

Pris 35:– exkl. moms

No 10

FOLKLORISTIKENS AKTUELLA PARADIGM

Redigerad av Gun Herranen

Pris 50:– exkl. moms

Genom bokhandeln eller direkt från

Nordiska museet

Bokförmedlingen
11521 STOCKHOLM
tel. 08/22 41 20

Nya böcker i höst från **NORDISKA MUSEET**

Sigurd Erixon

Byar, gårdar och hus under Bjärka-Säby

Red. av Göran Rosander

Ber. pris 125:—

Fataburen 1982

Tema: Den tidiga industrialismen

Ber. pris 80:—

Mats Hellspong

Boxningssporten i Sverige

En studie i idrottens kulturmiljö

Ber. pris 100:—

Rolf Kjellström

Sarekinventering 1973–1977

Ber. pris 45:—

Valfrid Larsson

En skånebonde

Lantbrukarliv vid sekelskiftet i Ingelstad på Ängelholmsslätten

Ber. pris 25:—

Kaarlo Wirilander

Herrskapsfolk

Ståndspersoner i Finland 1721–1870

Ber. pris 150:—

Böckerna utkommer under hösten.

Beställes genom bokhandeln eller direkt från

NORDISKA MUSEET

Bokförmedlingen

115 21 Stockholm

tel 08/22 41 20